

13
16.9.68

Чафар Хандан

Чафарин тојати

Манжин најаты

Азәрбайҹан
Ушаг вә Көнчләр әдәбијјаты Нәшријјаты
Бакы — 1961

Бу китабча көннүш охучу күтләсини, мектәблиләри бејүк Азәфбайчан шарир М.Ә.Сабирин һәлиты илә ганыш **стәжәк мәғсәдәлә** язылымышдыр. Буну нәзәр» алараг **мұаллиф**, шаририн һәјатына аңд фактларға сәрбәст јанашыши, истифадә **еглиji ба'зи мәтиләрini дилини** садәнәшдириңдір. Шаририн һәјатыны дөврүн мүлтүм һадисаләри илә әлагәлендірмәк үчүн китабчада хатиралардан, тарихи сөнәддәрден истифадә едилмишdir.

МОЛЛАХАНА

Мајын ахырлары иди. Жамјашыл отлар, рэнкбэрэнк чичек вә күлләрлә бәзәнмиш Шамахы о заман губернија мәркәзи олмасына баҳмајараг, сон дәбдәбәли күнләрини кечирирди. Шыршыр ахан булагларын, уча дағлардан курулту илә төкулүб кәлән шәлаләләрин сәсинә гејри-ади бир сәс гарышмышды. Бу сәс: арабаларын, малакан фургонларынын, тәкатлы әскәр дашгаларынын харылты-курултулу сәси иди. Бунлар Шамахы шәһәринде олан һекүмәт идарәләрини Бакыја көчүрмәјә кәлмишиләр. Артыг Шамахы губернија мәркәзи дејилди. О өз мөвгәенини сәнаје шәһәри кими инкишаф етмәкдә олан Бакыја вермәли олмушуды.

Өз тәравәтини итиrmәкдә олан Шамахынын куруттулу һәјаты кетдикчә сакитләшир, ади гәза шәһәри шәклинә дүшүрдү.

Арадан бир нечә ил кечди. Бу сакит мұжитдә, 1862-чи илин 30 мајында Сабир дүијаја кәлди. Онун анадан олдуғу күндә Мәшәди Зејналабдынын евинде бир гарышыглыг варды. Оғлан ушағынын дөгулмасы илә әлагәдар олараг, Мәшәдијә көзајдынлығы верән ким, муштулуг истәјен ким, евә кириб-чыхан ким... һамы бир-биринә гарышмышды.

Күзәраның ағырлығы, онсуз да бөйүк олан аиләјә бир ушағын да әлавә олунмасы Мәшәдини дүтлүндүрүрдү. Диндар ата оғлунун јенилијә мејл едән заманә көнчләринин јолу илә кетмәсини истәмирди. О, оғлуну өз сөлигәси илә бөйүтмәк, она дини тәрбијә вермәк фикринде иди.

Арадан бир нечә күн кечди. Мәшәди тәзә олумыш оғлuna ад ахтармаға башлады. Дост-ашнанын дедији адлар она хош кәлмирди. Бир күн намаздан соңра Мәшәди бу гәрара көлди ки, оғлунун адыны Әләкбәр гојсун.

Әләкбәр, диварларына јарыја гәдәр нәм чөкмүш бир отагда бөйүүр, ата сәси ешилмирди. Чүнки атасы һәм сәһәр тездән чыханда, һәм дә ахшам гаранлығында евинә гајыданда ушаг јатмыш олурду. Әләкбәр дөрд јашына чатдыгда, Мәшәди Зөјналабдын она белә бир дини ше'р еўрәтмишди:

Мәним аламдә султаным Әлидир,
Мәним мири-чаһанбаным' Әлидир.

Арадан илләр кечир, Әләкбәр бөйүүрдү. О, бөյүүдүкчә јени-јени сөзлөр дә ешилтирди. О, ешилтирди ки, гоншуулугдакы ушаглардан һәким вә мүәллим олмаг истәјәнләр дә вардыр. Филанкәсін оғлу руһани мәдрәсәсинә дејил, бөйүк мәдәнијәт јурду олан Русија — Москва вә Петербурга охумаға кетмәк истәјир. һәтта дејирләр ки, Сејид Әзим Ширвани дә рус дилини еўрәнир вә ачмаг истәдији мәктәбдә бу дили тә'лим етмәк арзусундадыр. Лакин Әләкбәр һәлә ушаг олдуғундан бүнлары баша дүшмүр, өз јашыллары ки ми атасынын дедикләринә әмәл едир, онун неч бир сөзүндән чыхмырды. Ата-анаја һөрмәт вә еһтирам

Мири-чаһанбай — дүијанын агасы, падшашы.
Әләкбәрин ушаг шүүрунда мүтәддәс бир ганун кими көк салмышды.

Жедди јашына чатмыш Әләкбәр, ајдындыр ки, һансы сәнәт саһиби олачағыны һәлә билмирди. Анчаг анасындан сохлу бајаты өјрәнмишди. О, бу бајатылары әзбәрләр, һәмишә һәвәслә охујарды.

Халгын саф үрәјиндән кәлән бу сәмими маһнылар Әләкбәрин ушаг гәлбиндә дайми јурд салырды. Јәгин ки, онун бир шаир кими јетишиб халгын үрәјинә јол тапа билән гүдрәтли сәнәткар олмасында бу сәнәт нумунәләринин дә аз хидмәти олмамышды.

Күнләрин биринде Мәшәди Зејналабдын өз оғлунун элиндән жапышыб моллаханаја апарды. һәмин моллахана Шамахы мәсчидинин һәјәтиндәки һүчрәләрдән биринде јерләширди. һүчрәјә балача бир гапы ачылырды. Дар пәнчәрәнин һисләнмиш шүшәләриндән ичерини кәрмәк чәтин иди. һүчрәјә кирәндә, Әләкбәрин илк дәфә көзүнә дејән узунбогазлы, кәдәк чәнәли, арыг бир молла олду. Молла галын бир дөшәк үстүндә отурмуш, элинә дә бир узун чубуг алмышды. Ушаглар һәсир үстүндә диз чөкүб отурмушдулар. Онлардан сәс-сәмир чыхмырды.

Әләкбәрин атасы салам верди. Молла тәрли ejnәjini узун бурнунун учунан ендирирәк диггәтлә Мәшәдијә баҳды вә таныдыгдан сонра саламыны алды. Мәшәди Зејналабдын бир аз соһбәтдән сонра ата-бабасындан ешиитдиiji ашағыдақы сөзләри јадына салыб тәкrap етди. «Молла, эти сәнин, сүмүjү мәним».

Беләликлә, о да башга аталар кими өвладынын бүтүн ихтиярыны моллаја тапшырыб кетди.

Әләкбәр гыптырмызы гызармышды. О, молланын кәстәрдиji јердә отуруб чыңгырыны чәкмирди. Йыргалана-йыргалана бармагыны китабын вәрәги үзәринде сағдан-сола һәрәкәт етдириб дәрсини охујан ушағы динләркән Әләкбәрә елә кәлирди ки, о, авазла дуа охујур.

Бу чансыхъычы, дарысгал јердэ Өләкбәрин һәр дәгигәси бир saat гәдәр узун кечирди. Молланын кәсаләти, хүсусен һәдә-горхулары бүтүн башга ушагларла бирликдә Өләкбәрин дә мәсум ушаг үзүнә гара булуд пәрдәси чәкмиш, һәмишә күлән үзүндән севинч санки әбәди јох олмушуду.

Күнләр кечди. Өләкбәр истәр-истәмәз моллахана һәјатына алышды. О, өз ағыр тәбиәти вә динмәзлиji илә башга ушаглардан сечилирди. Өләкбәри бә'зи ушаглардан аյран бир чәһәт дә варды. О, дәреи тез өjrәnәr вә әзбәрләjәrди. Моллаханадакы ушагларын чоху тез-тез фәләттәjәs салындыглары һалда, Өләкбәрин әлине аз чубуг дәjмишди.

Беләликлә, кичик Өләкбәр моллаханада дөрд ил охуду.

Моллаханада јахшы охујан Өләкбәр ушагларын да һөрмәтини газанмышды. Хүсусен дәрсән сонра ушаглар онун ширин сөһбәтләринә тулаг асар, зарафатларындан хошланардылар.

Оғлунун моллаханада јахшы охумасы Мәшәди Зејналабдыны чох севиндирирди. О, Өләкбәрин «фәрасәтли молла» олачағына үрәкдән инанмышды.

Өләкбәр бош вахтларында атасынын дуканында оларды. О, дүканды арабир карапашла ағ кағызы гаралајар, бә'зи шәкилләр чәкәр, нә исә јазарды.

Бу мәшгәлә евдә дә ejnilә давам едәрди. Анасы иш көрәр, бачысы Сәрийә тикиш тикәр, Өләкбәр дә бир күнчә чәкилиб јазарды.

Өз јекнәсәgliji илә давам едиб кедән белә күнләрин бириндә Өләкбәрин атасы оғлуну хәбәрдәр етди ки:

— Сабаh оручлугдур, сән дә мәниммә обашдана дурачагсан, кет јат!

Өләкбәр атасынын тапшырыгындан сонра јатды вә дан јери ағармамыш јенә онун чағырышы илә тез јухудан галжды, истәр-истәмәз јејиб тәзәдән јатды, сәhәr тездән

ајылыб, әл-үзүнү јуду, моллаханаја ѡола дүшдү.

О заман моллаханада азјашлы ушаглара јазы еј-рәдилмирди. Әләкбәр исә лап биринчи илдән јазмаг истәјирди. Тәкчә атасының дүканында вә евде јазыпозу илә мәшгүл олмаг ону тә'мин етмирди. О, молланың јанында да өз габилијәтини нұмашиш етдирмәк, јазмаг истәјирди. Лакин јазының гадаған олдуғуну билир, бунун сәбәбини ушаг хәјалында айдынлашдыр- магда чәтиңлик чәкирди.

Күнләр, һәфтәләр, ајлар кечди. Әләкбәр бир күн молланың көзүндән јајынараг нә исә јазмага башлады. Јазы ону о гәдәр валең етмишди ки, һыгтана-һыгтана ајаға галхан, чубуғу элинә алыб она јахынлашсан молладан белә хәбәри олмады, Јазы илә мәшгүл олдуғу үчүн молла ону дејдү. Әләкбәр моллаханадан чох гәмкин һаңда евләринә гајытды.

Оғлуну белә көрән ата бу күн онун оруч тутдуғуну нәзәрә алыб ағыр иш ташырмады. Әләкбәр ағыр аддымларла дүканын далына кечиб гәләм вә кағызыны алды, бир аз дүшүндүкдән сонра ашағыдақы сәтирләри јазды:

Тутдум оручу ирәмәзанды,
Галды ики көззәрим газанда,
Моллам да дејур јазы јазанда.¹

Бундан сонра Әләкбәр атасына јалварды, атасы да оғлунун дүканда ишләјәчәйни нәзәрә аларағ ону моллаханадан чыхарды.

Охумаг үчүн ата моллахана вә мәдрәсәдән башга бир јер тәсәввүр етмир, тәк-тәк нәзәрә чарпан јени типли мәктәбләр һағгында исә һеч дүшүнмәк белә истәмирди. Чүнки бу мәктәбләрдә охујанларын динсиз вә кафир олачағына, башга диндарлар кими, Мәшәди Зејналабдың

---

¹ Ше'рин орфографијасы әслиндә олдуғу кими сахланылып.

да гәти инанмышды.

Бу вәзијәт дөврүн габагчыл адамларыны дүшүн-дүрүр вә онлар мөвнүмата, чәналәтә, «набель молла» ханалардакы тәлим-тәрбијә үсүлuna гаршы чыхырдылар. Белә габагчыл, маарифпәрвәр сималардан бири Сеид Әзим Ширвани иди. О, реалист ше'рләринин чохунда халгымызын керидә галмағындан шикајетләнир, вәзијәтдән чыхмаг үчүн јоллар ахтарырды, Маарифпәрвәр шаир ше'рләринин бириндә јазырды;

hәр вилајәтдә вар беш-он гәсәбә,
Әлли мин сејидү ахунд, тәләбә.
Әлли дәрвиш, әлли мәрсијәхан,
hamынын сөзләри тамам јалан.
Әлли мин сұхта¹, әлли мин саил²,
Әлли мин ногабази-нагабил³
hamынын фикри халгы сојмагдыр,
Гуру јердә бу халгы гојмагдыр.

Сеид Әзим Ширвани бу гәрарә кәлмишди ки, Шамахыда јени типли бир мәктәб ачсын. Элбәттә, бу о заманкы шәраитдә асан иш дејилди. Чүнки бир тәрәфдән көһнепәрәстләр мугавимәт көстәрир, дикәр тәрәфдән дә белә бир мәктәбин сахланылмасы чохлу пул тәләб едири. Бура ону да әлавә етмәк лазымдыр ки, чар hө²³ күмәти јени мәктәб ачмaga асанлыгla ичазә вермирди. Маарифпәрвәр шаир бу чәтинликләрдән горхуб чәкинмиr, узун јазышмалар, чох кет-кәлләр вә хәнишләрдән сонра мәктәб ачмaga мүвәффәг олур.

Сеид Әзимин мәктәби Шамахы мүһитиндә чох әламәтдар бир һадисә олду. Авам вә диндарлар ичәрисиндә дә һачы Сеид Әзимин бөjүк hөрмәт саһиби олмасына

¹ Сұхтә — јанмыш.

² Саил — диләнчи.

* ногабази-нагабил — неч шеjә ярамајан ојунбаз.

бахмајараг, илк күнлөрдө онун мәктәбиндә охумаг үчүн тәк-тәк адамлар ез ушагларынын адларыны жаздырырдылар. Белə бир хошбәхтлик охумага чаи атан Эләкбәрә дә гисмәт олмушду.

СЕЙД ӘЗИМ ШИРВАНИНИН МӘКТӘБИНДӘ

Сеид Әзим Ширвани өз дөврүнүн бөйүк шайрләриндөн бири иди. Вахты илә атасы ону да молла етмәк фикринде иди. Лакин кәңчлијиндә моллалыгын пучлугуну көрән Сеид Әзим өз атасынын көстәрдији јол илә кетмәмиш, елм өjrәnмишди. О, сонralар билијини Шамахы кәңчләринә вермәк үчүн мұхтәлиф јоллардан истигадә едир, онлары јенилиjә чагырырды.

Анчаг һөкүмәт вә Шамахынын бир груп көhnә фикирли адамлары Сеид Әзимин јенилиji тәблиг етмәсindәn хошланмырдылар. Моллаларын вә дөвләтлиләrin бир гисми ону көрдүкдә салам да вермирдиләр.

Маарифпәрвәр шайр өз фикирләрини кәңчлиjә чат-дымраг үчүн мұхтәлиф васитәләрдәn — нәсиhәт, сөhбәт, мәсләhәт вә саирәdәn истигадә едир, чох заман оглуна мұрачиәт едәrәk онун симасында бүтүн кәңчлиjи нәzәрдә тутурду.

Моллаларын әксинә олараг, Сеид Әзим өз оғлуна дејирди ки, ej оғул, дәдә-баба јолу илә кетмә. Елм өjrәn, савадлы адам ол, бир нечә дили билмәjә чалыш, хұсусен рус дилинә фикир вер, о дили jaхшы өjrәn!

Бөйүк шайрин ашагыдақы мисралары о заман габагчыл кәңчләрин дилләr әзбәри олмушду.

Ej оғул, hәr лисанә⁴ ол рағиб^{4 5},

---

⁴ Лисан — дил.

Хассе⁶ ол рус елминө талиб⁷.
Онлара еңтијачымыз чохдур,
Билмәсек дил, әлачымыз јохдур.

Сејид Әзимин рус дилини тәблиг едән башга ше'рләри дә вардыр. О, бөјүк рус шаири А. С. Пушкинә ше'р иттиһаф етмиш, башга рус шаирләрини мұталиә едәрәк, езу рус дилини мүәјжән дәрәчәдә өјрәнмиш вә мәктәбиндә дә өјрәтмишdir.

Өләкбәр, Сејид Әзимин мәктәбинә кәләндә он ики яшында иди. О, һәм яшынын чохлугу, һәм дә билиji илә мәктәбдәki ушаглардан сечилирди.

Бу мәктәб өз гурулушу вә мәгсәди е'тибары илә моллаханаја бәнзәмирди. Бурада молла әвәзинә мүәллим, һәисир әвәзинә скамјалар вә шәриәт дәрсі двәзинә елм варды. Сејид Әзимин чөһди илә Азәрбајҹан, фарс вә рус дилинин тә'лиминә хүсуси фикир верилирди. Бу мәктәб о заманкы Шамахыда бөјүк бир јенилик иди.

Бу јенилиji һәр ушаг, аилә вә мәктәблә марагланан һәр кәс һисс едирди. Көһнә фикирли адамлар бу јенилиjin гаршысыны алмаға чалышсалар да, Сејид

---

⁸ Рагиб — рәгбәт көстәрән.

^{*}, Хассе — хүсүсән.

⁷ Талиб — тәләб едән.

88 88

Әзим Ширвани өз ишини давам етдирирди. О, мектәб шакирдләринә өз ше'рләриндән, Азәрбајҹан әдәбијатының классик нүмајәндәләриндән, Шәргин бөјүк шаирләриндән парчалар охутдуур ۋە әзбәрләдирирди. Азәрбајҹан дилиндә дәرس китаблaryныни олмамасыны нәзәرә алан Сејид Әзим, мұхтәлиф шайрләрин мараглы әсәрләрини топлајараг бир дәرس китабы да дүзәлтмишди.

Әләкбәр бу мектәбдә чох һәвәслә охујурду. Хүсүсән бөјүк шайрләрдән охунан парчалар ону чох дүшүндүрүрдү. О, фарс шайрләрини дә јаҳшы баша дүшүрдү. Чунки, моллаханада дөрд ил фарс вә әрәб дилләрини кечмишди. Сејид Әзим Ширвани шакирдләрин ичәрисиндә өз билиji илә сечилән Әләкбәрә айрыча фикир⁴ верир, әlavә тапшырыгларла онун әдәбијата олан марағыны даһа да артырырды.

Өз мүәллиминин ше'рә, әдәбијата вердији јүкәек гијмет Әләкбәрин јарадығылыға мејлини кетдиқчо күчләндирди. О, һәлә бир нечә ше'рдәјазмышды. Анчагутандығындан бунлары һеч кәсә көстәрмир⁵ атасындан хәлевәт дүканын бир күнчүндә кизләтдији дәфтәрә сәлигә илә јазыб сахлајырды. О, бу дәфтәри ше'р дәфтәри адландырыб әзизләјир, нәинки өз'әсәрләрини, һәтта Фирдовси, Низами, Хагани, һафиз, Сә'ди, Нәваи, Фүзули вә башга көркәмли шайрләрдән севдији парчалары да бура јазырды.

Бир күн мектәбдә охудуғу бир ше'рин тә'сири алтында јени бир мөвзу дүшүнән Әләкбәр дүканна тез кәлмәк вә буңу јазыб дәфтәринә көчүрмәк истәјирди. Атасынын тапшырыгларындан мачал тапмајан ушағы бу дәфә Мәшәдинин јени тапшырығы севиндирирди:

— Огул, дүканда ол, кедәси јерим вар, бу saat кәлирәм. Көз-гулаг ол, мүштәриләр әлибош чыхыб кетмәсинләр. Даһа бөյүүбсән, алвер едә биләрсән...

Атасынын кетмәјини көзләјирмиш кими, Әләкбәр дәрһал дүканын далына кечиб дәфтәрини көтүрдү вә

һәвәслә фикирләшдији ше'ри јазмаға башлады. Әләкбәр ше'рлә о гәдәр чидди мәшгүл иди ки, дуканын габагында дуруб «дузун кирвәнкәси нечәјәдир?» дејә суал верән мүштәријә чаваб белә вермәди.

Мүштәри ачыгланыбы кетдиқдә, Әләкбәрин атасы буну көрүб бәрк һирсләнмишди. Демә о, һеч јерә кетмәк фикринде дејилмиш. Оғлуну⁸ нечә алвер едәчәјини јохламаг мәгсәди илә узагда дуруб, кизлинчә дуказана нәзәр јетирирмиш...

Мүшгәринин ачыгланыбы кетмәси Мәшәдини өзүндән чыхармышды. Ачыгыны оғлунун үстүнә төкән ата, ону бәрк дејмүш, ше'р дәфтәрини чырмыш вә демишди:

— Сәни мәктәб хараб еjlәјиб, даһа сабаһдан мәктәбә кетмәјәчәксән!..

Бу надисәдән соңра Әләкбәр даһа мәктәбә кетмирди. О, атасынын бу һәрәкәтине гаршы бир ше'р јазыбы демишди ки, о мәним ше'р дәфтәрими парчаладыса, мән дурр сачан тә'бимлә ону бир-бириңе јапыштырачағам.

Сејид Әзим Әләкбәрин бир нечә күн мәктәбә кәлмәдијини көрдүкдә хәстәләндијини зәнн етди вә истәди ки, дәрсдән соңра Мәшәди Зејналабдынын дуказына кедиб ушағын дәрсә кәлмәмәсінин сәбәбини өjrәнсін. Дуказана јаҳынлашыркән, Әләкбәр мүәллиминин габагына јүјүрдү, дәрсә кәлмәмәјинин сәбәбини аглаја-аглаја данышды. Ушағын әлиндән тутуб дуказана кәлән Сејид Әзим, Мәшәди Зејналабдыны чох данлады. о, чавабында деди:

Аға⁸, билирсән ки, касыбам, күлфәт мәни басыб, өзүм дә гочалмышам. Дуказын тәк идарә едә билмирәм. Бу да мән дејән огул олмады. Күндә уч-дорд saat мәктәбә кедир, соңра да бир гәләм көтүрүб бу кағызларын чанына душур. Сөзүн дүзу, кәләчәјиндән горхурам.

Сејид Әзим Ширвани мәсәләнин нә јердә олдуғуну

---

⁸ Озаман һөрмәт нишанәси олараг Сејид Әзимә «ага» дејәрдиләр.

өјрәнди, Әләкбәрин чырылмыш дәфтәрини истәди, варглајараг нә исә охуду, сонра башыны тәрпәдәрәк Мәшәди Зејналабдынын үзүнә баҳды. Мәшәди сүкүт ичәрисинде ону сүзән шайрин тәһмәтләндирichi баҳыш-ларындан өзүнү итирәндә Сејид Әзим:

— Сән фәхр елә ки, оғлун белә сөзләр јазыр, дејә элиндәки чырылмыш ше'р дәфтәринә ишарә еләди. — Онда ше'рә бөјүк бир мараг вардыр. Мән буну һисс етмишдим. Қөрүрсәнми о, утандығындан ше'р јаздығыны мәнә дә билдirmәмишdir. Чох jaхшы олду ки, мән буну тез билдим. Ону сабаңдан мәктәбә көндәр, ше'рләри илә өзүм мәшгүл олачагам.

Сејид Әзимин гәти бир аһәнклә дедији бу чүмләләр гаршысында Мәшәди Зејналабдын бир сөз тапа билмәди, истәр-истәмәз: «Баш үстә» деди. Бундан сонра ани бир хәјала далан шайр јавашча күлдү, сағ әлини габагында азча әйилмиш Зејналабдынын чијинә гојараг. — Мәшәди, кәләчәк бунларындыр, — дејә нәзәрләрини шакирдиндән чәкмәди вә әлавә етди: — Биз чалышмалыјыг ки, кәләчәјимиз хошбәхт олсун, буна наил олмаг үчүн бу ѡлдакы чәтинликләрә дәз- мәк лазымдыр.

Сејид Әзими бир гәдәр өтүрүб гајыдан Мәшәди Зејналабдынын үзүнә баҳаркән Әләкбәр баша душду ки, атасы һөрмәтли шайрин тәклифини рәдд едә билмә- мишdir. Беләликлә, ергәси күн Әләкбәр јенә мәктә- бә кетди.

Сејид Әзим, Әләкбәрин илк шефләри илә таныш олдугдан сонра истedadынын инкишафы үчүн ѡоллар душүнүрдү. О, әввәлчә Әләкбәрә бә'зи тәрчүмәләр тапшырды. һәмишә синифдә кечдији фарс шайрләринин әсәрләрини өзү тәрчүмә едәрди. Әләкбәрин фарсча jaхшы билдијини вә онун һәтта фарсча бә'зи мисралар јаздығыны нәзәрә алараг демиши:

— Әләкбәр, бала, ал, Сә'динин «Күлустан»ындакы бу ше'ри тәрчүмә елә!

Әләкбәр тәрчүмәнин нә мәгсәдлә она тапшырылды-

ғыны билмириди- Аңчаг мүэллимин сөзүнү јеринә јетирмек үчүн һевәслә ишә башлады вә ше'ри белә тәрчүмә етди:

Көрдүм нечә дәстә тазә куллэр,⁹ 10
Бағланмыш иди кијаһ¹ илән тәр⁹ 10.
Дедим: на олур кијани-начиз¹¹ Та
әjlәшә күл сәфиндә әзиз.
От аглаяраг деди: «Отур сән,
Сөһбәт еләјим, гәмим көтүр сән.
Алиләр едәрми тәрки-сөһбәт,
налонки, оларда вар сәхавәт».

Әләкбәрин бу тәрчүмәси Сејид Әзимин хошуна кәлди, синифдә фарсадан тәрчүмә олунмуш јахшы нүмүнәләрдән бири кими бу парчаны јаздырды вә әзбәрләмәји ушаглара тапшырды. Бундан соңра Әләкбәрин ше'рә һевәси даһа да артды.

Бир күн Сејид Әзим Әләкбәрә јени бир тапшырыг верди. О деди ки, инди дә тәрчүмә дејил, өзүн тәзә бир ше'р јаз. Әләкбәр онсуз да ше'р јазырды. Аңчаг мүэллиминин тапшырығы ону даһа да севиндириди. һәмин күн Әләкбәр атасы илә мәсцидә кетмишиди. Орада аглашма варды. Әләкбәр исә јазачагы мөвзу һаггында дүшүнүрдү. Евә гајытдыгдан соңра белә бир ше'р јазды.

Бабам сүнни, нәнәм шиә, дүрәнкәм¹,
Нә фарсам мән, нә һындәм мән, фрәнкәм. Мұғандада¹²¹³
мұғбәчә¹⁴, мәсциддә Әкбәр,
Әзан веррәм... Нә нагусам¹⁵, нә зәнкәм.

Сөһәр Әләкбәр мүэллиминин тәклифи илә утана-утана бу ше'ри охуду. Әсәр ушагларын чох хошуна кәл*

⁹ К и ј а h — јашыл от.

¹⁰ Т ә р — тәзә.

¹¹ Н а ч и з — неч дәрәчесинде олан.

¹² Д ү р ә н к — иккى рәнкелі

* М ү ғ а н — меҗхана.

* М ү ғ б ә ч ә — меҗхана шакириди,

¹⁵ Н а г у с — бөйжүк зәнк.

мишди. Аңчаг Сејид Әзим: «Бә’зи нөгсанлары вардыр, дүзәлтмәк лазымдыр» дејә ше’ри алды. Әләкбәр вә онун мәктәб юлдашлары сәбиrsизликлә ше’рин нөгсаиларыны ешитмәк истәјириләр. Ушаглар марагла сәссиз дајаныб, әлиндәки карандашla ше’ри дүзәлдән мүәллимә бахырдылар. Бир нечә дәғигәдән соңра Сејид Әзим: «Aha, дүзәлди, белә олмалышыр» дејә ше’ри охуду:

Бабам сүнну, нәнәм шиә, дүрәк¹⁶ мән,
Нә фарсам мән, нә һиндәм мән, түрәк мән. Мұғанда
мүғбәчә, мәсчиддә Әкзбәр,
Тәфавүт јох, һәгигәтдә зирәк мән.

— Ушаглар, нечәdir? — дејә мүәллим соруштугда, бә’зиләри додаг алтындан:

— «Eh, Әләкбәринки јаҳшы иди», — чавабыны вердиләр.

Сејид Әзим өз дүзәлишләри һагтында белә изаһаг верди:

— Мәним бу ше’ри дүзәлтмәкдә бир мәгсәдим варды. Нә үчүн Әләкбәр өз түрклюjүнү (азәрбајҹанлылығыны. — Ред.) даныб фрәнкәм дејир? Одур ки, мән

• Дүрәк (дүрәнк) иккى рәнкли.

Һәмин мисраны дүзәлдиб «түрәк мән» еләдим ки, бунун да мә'насы мән түркәм (азәрбајчанлыјам) демәkdir. Дүрәк сөзү дә Әләкбәрин дүрәнк фикрини ифадә едир. Ше'рдә белә ишләтмәк олар. О ки, галды сон мисраја, бурада да һәгигәтә зидд бир шеј јохдур. «Тәфавүт јох, һәгигәтә зирәк мән». Бу сөзләр Әләкбәрин тәбиәтинә зидд дејилдир. О; дөгрудан да зирәkdir. Ушаглар һәм ше'рин белә изаһындан, һәм дә мүәллимин Әләкбәрә вердији гијмәтдән разы галдылар.

Беләликлә, Сејид Әзим Ширванинин мәктәбиндә Әләкбәрин язычылыг габилијәти кет-кедә артырды.

КӘНЧЛИК ИЛЛӘРИ. ШАИРИН ГӘЛӘМ ТӘЧРҮБӘЛӘРИ

Баггал дуканы Әләкбәри гәтийјән марагландырылды. О, алвердән даһа чох ше'рлә мәшгүл олурду. Шамахынын көзәл тәбиәти, шаиранә мәнзәрәләри кәң шаирдә лирик һиссләр дөгурса да, өз мүәллиминин сатирик үслубда јаздығы эсәрләр ону даһа чох мараг-ландырылды.

Маариф вә мәдәнијјәтә фикир вермәјән, эсрин јениликләри илә марагланмајанлары Сејид Әзим Ширвани бир чох ше'риндә тәнгид етмишди. О, ejni заманда, онлара ачыјараг душдүкләри батаглыгдан чыхмалары учун ѡоллар да ахтарылды. Мәдрәсәләрдә охујуб халга хидмәт етмәјәnlәri кәскин тәнгид едән шаир јазырды:

Туталым елмә олмусан васил¹⁷,
Бизз бу елмдан нәдир насыл?
Алды әһли-китаб дүнjanы,
Шәрһ едирсөн сән инди гур'аны?

---

¹⁷ В а с и л — јетишән,.govushan.

Әһли-ислам олду харуң зәлил,
Баиси сәнсән, еј «имами-чәлил»¹ Сән
бизи нәф'ә² етмәдин васил;
Бары, гој езкә елм едәк насил.

Әләкбәр көрүрдү ки, мұхтәлиф васитәләрлә дөвләтлиләр, руһаниләр, чиновникләр вә башга һәр дүрлү истиスマрчылар халгы сојур, халг исә бу ачыначаглы вәзијјәтдән гурттармаг үчүн јол тапа билмири. Одур ки, кәнч шаир фикирли көрүнүр, нә исә дүшүнүр, нә исә жазырды.

Әләкбәрин бу һәрәкәтләри, јәни жазыб-пымасы атасынын хошуна кәлмири. Одур ки, Мәшәди Зејналабдын ону данлајыр, тәнкә кәтирир вә јазмагдан әл чәкмәјә мәчбур едирди. Әләкбәр исә нә едәчәјини билмири, хәјалында ојанан суаллара чаваб ахтарырды: Гачсыны? нара гачсыи? Гоңумларынын жанына кегсинми? Кимин жанына кетсин? Атасы сахламајан ушағы ким сахлајар?

Бу фикирләр, бу суаллар ону аյларла дүшүндүрүрдү. Лакин шаирин ушаг хәјалында доланан вә өз чавабларыны тапмајан бу суаллары билән јох иди. Аиләдә чидди сөз-сөһбәт олмасын дејә, о бир тәһәр атасыны разы салыр, истәр-истәмәз ташшырылгарына эмәл едирди.

Атасы исә оғлунун бу итаәткарлығындан разы галыб дүшүнүрдү: «Дејәсән оғлум јола кәлир. О, дүзәләчекдир...».

Лакин Әләкбәр «дүзәлән» оғул дејилди. О, гәти вә дайими олараг јарадышылыг јолларында ирәлиләмәк, шаир олмаг истәйирди.

Күнләринг бириндә Әләкбәрин тичарәтдән сојујуб ше'rлә мәшгүл олдуғуну көрән ата ону дејдү. Бу, әvvәлки дејүлмәләрә бәнзәмири. Инди артыг Әләкбәр аз-чох нағты-нағатты баша дүшүрдү. О, атасына бир сөз демәсә дә, ата өз оғлунун е'тиразыны онун ачыглы баҳышларындан дүймушду.

Бу һадисәдән соңра Әләкбәр һирсими боя-бога евә кәлди. Анасы онун кәдәрини үзүндөн охујараг дәрдини сорушду. Күнаһсыз оғул мәзлүм вә һүргүсуз анасынын

күчсүзлүйнү һисс етдииндөн, она бир сөз демәди. Јенә гәләм көтүрүб јазмага башлады.

О ахшам Мәшәди јатана гәдәр дејинди. Вахтиә мүштәринин ачыг еләјиб кетмәси дә онун јадына дүшмушшду. Мәшәди Зејналабдын һеч нә илә сакитләшми, јериндән галхыр, кәзинә-кәзинә дејинир, сүкут ичәри-синде ону динләјән аиләдөн бир чаваб алмырды. Әләкбәр дә динмирди. О, јеринә узаныбы бу данлагларын гурттармасыны көзләјирди. Нәһајәт, соң данышыбы јорулдугдан соңра Мәшәди һеч бир шеј јемәдән јатды. Јемәјиб јатмаг онун бәрк нирсләндүйини көстәрән әламәтләрдән бири иди.

О кечә Әләкбәрин көзүнә јуху кетмәди. Көз јашлары илә јасдығы исладыб дүшүнүрдү. О, вахты илә мәктәбдә ешилдији бир рәвајәти хатырлады. Бу рәва-јәтдә дејилирди ки, Кабилдә Азәр адлы бир шәхсин Ибраһим адында бир оғлу вармыш. Азәр оғлuna о гәдәр зұлм етмишдики, оғлу ахырда атасынын үзүнә ағ олуб ондан узаглашмышды. Әләкбәр бу сөзләри тәзә ешилдәндә бир нөв инана билмирди. «Ата да оғлuna бу гәдәр зұлм едәрми?» дејирди. Бу кечә о, өз вәзијјетини бу һадисә илә мүгајисә едиг ѡоллар ахтарды вә нәһајәт, бу гәрара көлди ки, баш көтүрүб нараja исә кетмәлидир.

Сәһәр, атасынын нә заман кетдиини Әләкбәр билмәди.

— Бала, ахшамдан ачсан, дур чөрәк је!—дејә меһрибан бир нәвазишлә анасы ону ојаданда күн хејли галхмышды.

Эләкбәр јухудан талхды. Эл-үзүнү јујуб һәмишәкин-дән чох једи.

О, долгун көзлүри илә јазыг анасына бахыр, санки: «Ана әзиз ана, сәндән айры нечә доланачағам?»— деирди.

Эләкбәр чыхыб бир аз күчә гапысынын ағзындакы бөјүк дашын үстүндә отурду, узун фикирләрдән сонра евә кирди. Газандан чөрәк көтүрмәк истәди, анчаг чөрәк јохду, гәләм-кағыз көтүрүб гәти адымларла евдән чыхды, һара исә кетди...

Мәшәди Зејналабдын дуканда оғлуну чох көзләди. О кәлмәди. Ахшамкы јумруглар јадына дүшдүк дә, өзу дә бир нөв пешман олду, «Нә тәһәр олса јенә баламдыр, —дејә һәсрәтлә оғлунун јолуну көзләди: :Јәгин анасынын јанында-дыр... Бәлкә Сејид Әзимә шикајет еләмәјә кедиб.. Бәлкә хәстәләнибdir...»

Бу кими фикирләрлә мәшгүл олан Зејналабдын о қүн истәдији кими алвер едә билмәди.

Күнәш Шамахының јашыл дағлары архасына чө килирди. Көлкөләр узаныр, шәһәрә ағыр бир сүкүт чөкүрдү. Базар вә мејдандан әл-ајаг чәкилмәкдә иди. Алверчиләр дүкәнләрүнүн бағлајыб евләринә кедир, этрафы гара бир пәрдә ортуруду. Һөр күн шам ишығында да бир гәдәр алвер едән Мәшәди Зејналабдын бу күн дүкәнүнүн бир аз тез бағлады. О, оғлунун көн лүнү алмаг, она ејүд-нәсиһәт вермәк учүн бир аз чөрөз дә көтүрүб евә тәләсирди.

Күчә гапсынын чатар-чатмаз, таныш бир адам ону сәсләди, Мәшәди Зејналабдын ајаг сахлајыб ик[^] атлы- нын јақынлашдығыны көрдү. Атлылардан бириниң тәркиндә өз оғлуну көрән ата, һејрәтиндән нә едәчәји- ни билмәди.

— начы, буңу һарадан кәтирирсиз? — дејә Мәшәди Зејналабдын һејрәт вә тәэччүблө сорушуду.

— Яры жолдан, карвандан гајтармышыг, — дејә начы чаваб верди. Өтәри шәкилдә әһвалатла таныш олдуғдан соңра ата нә едәчәјини билмәди, бир нөв чашыб галды, бу эснада атлылар тәшеккүр етмөйі белә жадындан чыхарды. Он алты јашлы бир ушагын баш көтүрүб гача биләчәјини Мәшәди Зејналабдын хәјалына белә кәтире билмәзди. Ани олараг атанын хәјалындан минбир фикир кәлиб кечди. Нейләсин?

Бу фикирләрдән айрылан Мәшәди Зејналабдын оғлуну бағрына бағды, эсил бала мәһәббәтини инди дујурмуш кими севинди, хәјаллары дағылды, атлылар разылыг едиг Әләкбәрлә һәјетә кирди.

Ушагын гәфләтән гачмасы атаны чох горхутмушду. Одур ки, евде онунла меһрибанчасына данышмаға. бу өзбашыналығын эсил сәбәбини дүрүст өјрәнмәжә чан атды:

— Оғлум, һара белә кедирдин?

— Хорасана!

— Сән һәлә ушагсан, бала! Бејүйүб јаша долдугда мән өзүм сәни Хорасана зијарәтә көндәрәчәјәм. Онсуз да ағанын зијарәтиң кетмәјин вачибидир. Тәләсмә, пулсуздарасыз зијарәтә кетмәк олмаз. Бир нечә илдән соңра сәнә чохлу пул вериб дост-ашна илә јола саларам, кедәрсән.

Әләкбәр атасынын јумшалдығыны көрүб, динмәди. Бұтүн күнү пијада ж'ол кетдиңдән јорулмушду. Одур ки, бир тикә чөрек јејиб жатды.

О кечә Мәшәди Зејналабдын арвады илә бу хусусда узун-узады сөһбәт етди вә белә гәрара кәлди ки, Әләкбәрә һеч бир сөз демәк лазым дејилдир, хаталы ушагдыр, баш көтүругү кедәр, башына бир иш кәләр...

Бу әһвалатдан соңра Әләкбәр нисбәтән сәрбәст иди, истәдији заман дукана кедир, истәдији заман јазырды. Онун ше'рләри бир аз соңра Шамахы шаирләринин дә нәзәрини чөлб етди. һәр шејдән әvvәл Әләкбәрин һазырчаваблығы, бәдаһәтән ше'р демеси, ди: линдәки садәлик, ифадәләриндәки кәssинлик һамыны һејран едири.

Илләр кечирди. Артыг о, садәчә Әләкбәр дејил, өзүнә бир тәхәллүс дә сечиб Әләкбәр Сабир ады илә танынырды. Кәнч Сабир әдәбијат мараглылары арасында бир шаир кими кетдикчә даһа чох шеһрәт тапырды. Сејид Әзим Ширвани исте'дадлы шакирдинин габилијәти һагтында жаңылмадығыны ифтихар һисси илә јадына салыр, Сабирин ше'рләрини өзү охујуб дүзәлдирди. Онун соң ше'рләри мүәллимини дә һејрәтә салмышды.

Бир күн Сејид Әзим Ширвани сәфәрдән кәлән тачир достларындан биригин көрүшүнә кедәркән, јолда раст кәлән Сабири дә өзү илә апармышды.

Ев саһиби бунлары хош сиfәтлө гаршыламыш, Сејид Әзим Сабири она танытдыракрән тачир бә'зи ше'рләрини ешиитдијини билдириши вә Сабирин һазырчаваб бир шаир олдугуну јохламаг мәгсәди илә сәфәрдән кәтирдији чамаданы ачмыш, орадан он луму чыхарараг, икисини Сејид Әзимә, бирини исә Сабирә вериб бу мұнасибәтлә бир ше'р сејләмәсини хәниш етмишди. Мүәллиминин ичазәси илә Сабир демиши:

Хұмси-шәрабы Сејидә саги вериб деди:
Сабир фәгиридир, жетәр анчаг зәкат она!.

Бу ше'рин յеринде дејилмәсини тәсдиг едән Сејид

Әзим Ширвани Сабири алғышламыш ва онун дили илә ашағыдақы мисралары деjәрәк hәм ше'ри тамамламыш, hәм дә Сабирдән чаваб истәмишиди:

Сејиддир устад мәнә нәзмү нәсрдә,
Мөңтәчи-истифадәдәдир кайнат она.

Сабириң исте'дадлы бир шаир кими ше'рләр јазыб инкишаф етмәсіндә өзүнүн мүәjән рол ојнадығыны көрән Сејид Әзим сонралар да көмәйини әсиркәмәмишиди. Сабириң кәләчејини дүшүндүjү үчүндүр ки, бир дәфә она белә бир ше'р дә жазмышды:

Еj мәһ, билирәм фитнеji-дөвран олачагсан,
Еj гашы һилалым, мәһи-табан олачагсан.

Устадының бу ше'ринә Сабир hәмин вәзиңдә, hәмин гафијәдә көзәл бир чаваб жазмышды. Чаваб олдугча бәдии вә тә'сири иди. Сејид Әзим, Низами Кәнчәви- ниң «Хәмсә»сини охујаркән, Сабириң ше'рини алмыш- ды. Ше'р она чох тә'сир етдијиндәк, охудуғу «Хәмсә»- ни кәнч шаирә јадикар көндәрәрәк белә бир мәктуб¹⁸ да жазмышды: «Нури-дидәм Сабир! Гәзәлимин бириң жаздығын мәлиh вә шириң чаваб чох хошума кәлди. назырда башга бир шеjә күманым олмадығындан hәмин китабы сәнә бәхшиш көндәрирәм. Јадикари-устаданәм олмаг шәртилә гәбул едәсиниз вә шаирликдә тәрәгти етмәйинизи арзу едирәм».

Сабир китаб илә мәктубу ифтихарла алыр, Низамини даһа дәриндән өjрәнмәjә башлајыр.

Ше'рлә, әдебијатла Сабириң бу гәдәр жахындан мәшгүл олмасы өз парлаг нәтичәләрини көстәрирди. О, кетдикчә даһа мараглы, даһа долғун ше'рләр жазыр вә бу

¹⁸ Сабириң бу бејти чох усталыгla деjилмишиди. Шнәләр hәр ил өз газанчларындан хұмс во зекат верәрдилор. Хұмс матын онда иккi (жахуд бешдә бир) һиссесидir ки, сејидләрә, зекат да онди Сир һисседир ки, фа-тыр-футәраја вериләрди. Ев саини он лумудан кәнисини, я'ни бешдә бириңи Сејид Әзимә, бириңи, я'ни онда бирп"и нә Сабирә вердијинден, шаир буны хұмс во зеката бөнзәтмишиди.

шे'рләрин бир гисми ағызларда долашырды. Анчаг Сабир буну баша дүшүрдү ки, онун билиji аздыр, дөрд иллик моллахана вә ики иллик мәктәб тәһисиلى кифајэт дејилди. Даһа чох муталиә етмәк вә башга халгларын әдәбијаты илә дә таныш олмаг лазымдыр.

Бу илләрдә Сабири мүәллими Сеид Гүзимин вахтилә дедији бир фикри дә чох мәшгүл еидирди. Сеид Әзим бир чох шәһәрләри кәзмишди. О, мәктәбдә шакирләрә дејәрди ки, мән мәдрәсәдән чох сәјаһетдә ејрәндим. Сәјаһет адамын көзүнү ачыр, она јени-јени билкләр верир.

Сабир бүтүн Шәрги кәзмәк, айры-айры халгларын һәјат вә јашајыш тәрзи, набелә әдәбијат вә инчәсәнәтләри илә таныш олмаг истәјирди. Анчаг бунун үчүн чохлу пул лазым иди. О, бу пулу һарадан алсын? Бирдән јадына нечә ил бундан әvvәлки бир әһвалат душду. О заман Сабир карвана гошулуб гачанда атасы демиши ки, бөյүйәндән сонра пул вериб мән өзүм сәни Хорасана зијарәтә көндәрәчәјәм.

Буна көрә дә Сабир атасынын јанына кәлди вә она өзүнүн бу вә'дини хатырладараг деди:

— Ата, инди мән бөјүмүшәм, Хорасана кетмәк истәјирәм, мәнә пул вер!

Атасы оғлунун хәнишини рәdd едә билмәди. Авам вә диндар ата һәттә «зијарәтә» кетмәк истәјән оғлунун бу тәклифиндән хошланырмыш кими күлүмсүндү, она пул вериб, Хорасана, өзүнүн душүндүjү кими зијарәтә ѡюла салды.

Сабир зијарәт адына Хорасана кедәркән ийирми ики јашы варды. О, сәјаһет тарихини тәсвир едән белә бир ше'р дә јазмышдыр:

Оабири-шејда ки, тәрки-шәһри-Ширван еjlәdi, Бүлбүлә бәнзәрди ким, мејли-кулустан еjlәdi.
Мин үч jүz бирдә һичрәтдән сора мејмун или, Ахири-шәвшвалидә әзми-Хорасан еjlәdi¹⁹.

---

¹⁹ Бурада шаир сәјаһетә чыхмасыны һичри тарихилә көстәрмишдир. һөмүн тарих

Сәяһет шаирин мұсәлман Шәрги илә, Шәрг халг-ларынын һәјаты вә күзәраны илә таныш олмасына имкан жаратды, онун кәләчәк жарадығылығы учун күлли 'мигдарда һәјат мушанидәләринин топланмасына сәбәб олду.

СӘЈАΗӘТ

Сабир фикрә кетмишди. О, дөгма јурдундан айрылырды. Анасы онсуз нә едәчәкди? Бәс өзү онсуз нечә жашајағады? Бүтүн буилара баҳмајараг, нәдәпсә* Сабир бир даһа Шамахыја гајытмаг истәмирди. О, бу муһитдән әбәди олараг узаглашмаг, бәлкә душаглығдан шаһиди олдуғу ағыр зұлм вә әзијәтләри көрмәмәк истәјирди. Она елә кәлирди ки, гүрбәт өлкәләрдә бир гәдәр раһат нәфәс ала биләчәкдир. Даһа о билмирди ки, кетмәк истәдији јерләрдә һәјат шәрайти даһа ағыр вә дәзүлмәздир.

Сабири дүшүнчәләрдән анасынын сәси аյырды,

— Оғул, хурчунун назырдыр, ѡлдашларын да индичә кәлиб чыхарлар, галх, фикирдән аյыл!

Сабир анасынын јашармыш көзләринә баҳды. Санки о: «Оғул, мәни јаддан чыхарма!» — дејирди. Анасынын көnlүнү алмаг истәјән шаир:

— Ана, ағлама! Сәнә тез-тез мәктуб јазачағам,! мәндән архајын ол! — деди.

Ана илә огулун сөһбәтини күчәдән кәлән бир сө јарымчығ ғојду:

— Эләкбәр! Карван ѡола дүшүр!

Сабир:

— Саламат гал, ана!—дејиб күчәjә чыхады. Анасы хејир-дуа верди, бир чам су көтүрүб оғлунун далынча сәпди, о, көздән итингәjәdәk ѡолларға баҳа- баҳа галды.

Сабир сәфәр ѡлдашлары илә бирликдә Ирана дөгру

---

*милади илә тәхминен 1884-чу илин ијул айына дүшүр.

узанан бөйүк карван јолу илә кедирди. Тичарәтдән сөһбәт салан јолчулар шаири гәтийjән марагландырырды. О, тамамилә башга мәгсәдлә сәјаһәтә кетмәjә чан атмыш, инди дә өз мәгсәдләри әтрафында дүшүнүрдү. Са'бир хәjalына кәтирирди ки, та ушаглыгдан шефләрини еевә-севә охудугу вә тәрчумә етдиji Фирдөвси, Сә'ди, нафиз кими бөйүк шаирләрин гәбрини көрөчек вә өз јерлиси Хагани Ширванинин Тәбриздәки түrbәсини зијарәт едәчәкдир.

Сәјаһәт Сабирин даһа чох јазмасына мөвзу вә илһам верирди. Кәздиji јерләрдәki hәјатын рәнкарәнк мәнзәрәләри jени ше'рләrin mejdana чыхмасына сәбәб олурду. Бу ше'рләrin чоху күлмәли вә ejni заманда да ағламалы иди. Онлар охучуну дүшүндүрүр, хәјала далдырыр вә ағыр вәзиijәтдәn гуртулуш јолу тапмаг учун фикирләшмәjә мәчбүр едирди. Сәјаһәт заманы јаздыгы сатиralарын тәнгиди руhy илә таныш олмаг учун hәмәданда ikәn јаздыгы бир ше'ri нәzәрдәn кечирәk:

hәмәданда гонағымдан хәбәр алдым кеj¹, шеj! hансы
мәхлүт сизин шәһрдә бишәк²⁰ чохдур?

Деди: — Аз исә дә бу шәһрдә саир мәхлүт,
Лейк²² дәббағ²³ илә, сәббағ²⁴ илә евшәк чохдур.

Сәјаһәт, hәгигәттәn Сабирә чох шеj өjрәтди. О, аиләси илә көрушмәк учун арада бир дәфә Шамахыja гајитса да, чох галмајыб jено сәјаһәтә чыхмышды. Сәјаһәт заманы эн чох галдыгы jер Ашгабад иди. Шаир нарада олдугуну гоhум-әгрәба, дост-ашнадан кизләdir, кимсәjә билдирмирди. Жалныз анасы вә гардашы онун јерини билирди.

²⁰ К e j —кы, ej демәкдир.

²¹ Б и ш ә к — шәксиз, шүбәсиз.

²² Л е j к — лакин.

²³ Д ә б б а г — кончү.

²⁴ С ә б б а г — бојагчы.

Сабир кирајэ етдији балача бир отагда јашајырды. Гышын эввэлләриндө бу мәнзилә јерли әналидән чох аз кәлиб кедән олур, бу һал гәриб шаири кәдәрләндирird. Бир нечә ајды ки, она мәктуб да кәлмирди. Белә вәзијјэтдә икән күнләрин бириндө о, евләриндән бир мәктуб алды.

Гардашындан кәлән бу мәктубу анасы јаздырмышды. Сабир лампаны јандырыб охумага башлады: «Көзүмүн ишыгы оглум Әләкбәр! Атанын өлүмү синәмизә даг чәкди. Евдә олан-галаны сатыб онун өлүсүнү јердән көтүрдүк. Инди куманымыз бирчә сәнә кәлир. Билирсән ки, гардашынын да күлфәти бөјүкдүр. Сабын сатмагла күчлө анчаг өз аиләсими доландыра билир. Доланышыгын агырлыгы ки, сәнә бәллидир.

Оғул! Бу ил гыш да јаман кәлибdir. Евдә еһтијытымыз жохдур. Сән разы олма ки, бир парча чөрекүчтä гоча аナン онун-бунун гапсыында гуллугчулук'елесии она-буна палтар јусун.

Әләкбәр, бала! Сән мәним үрәjимин бир парчасысан. Онсуз да ајрылығына таб кәтире билми्रәм! Үмидими сәнә бағламышшам. Кәл, кәл әзиз бала, аナンын көзүнү ѡолларда гојма!».

Бу сөзләр, доғрудан да, анасынын јаныглы үрәj сөзләри иди!

Сабир јухудан галханда аз өмүрлү гыш күнәши булудлар архасында кизләнмишди. Вахты итиrmәк олмазды. Көзү ѡолда галан, огула мөһтәч олан аナンынг имдадына чатмаг лазым иди. Бу хәжалла шаир олубгалан шеj-шүйүнү сатыб, һәмин күн Шамахыја ѡола дүшдү.

А И Л Э Б А Ш Ч Ы С Ы

Сабир Шамахыја чатаңда әтрафы галын гар бүрүмүшдү. Шәһәр она кимсәсиз вә гәрибә көрүнүрдү. Кәңч шаирә елә кәлирди ки, габагына чыханлар чох олачагдыр. Анчаг нә чыхан вар иди, нә гаршылајан. Шәһәрин ашағы һиссәсіндә зұлмәтә гәрг олмуш евләрин арасында учалан бир чут мәсчид минарәсіндән башга һеч бир әlamәтдар шеj нәзәри чәлб етмирди. Бу сүкүт ичәрисіндә һejkәl кими дајанаң шаир бир аныға айләсіндәки изтирабы унудуб доғма јурдуна дојунча баҳды, баҳды вә дәрин бир аh чәкди...

Сабирин кәлишинә һамыдан чох анысы севинди.

Бәjүк бир айләни бу ағыр шәраитdә нечә сахлаја ; биләчәji Сабири чох дүшүндүрүрдү. О заманлар шаирликлә айлә доландырмаг мүмкүн деjилди. Она мәслеhәт көрүрдүләр ки, атасынын дүканында альш-веришлә m'ешгул олсун.

Сабир бир мүлдөт ушаглыгдан севмәдији алверлә јенә мәшигүл олуб дүканда отурду. Лакин чох кечмәдән һәм мәсләһәтчиләр, һәм дә өзү көрдү ки, бу ишдә мүвәффәгијәт газана билмир, һәр күн газанч әвәзинә зәрәр едир. Ахырда дүканы јЫғышдыры, чохдан сабун бишириб (атмагла мәшигүл олан гардашының янына кетди. Гардашы Сабирин тәклифиндән разы галыб она да сабун бишириб сатмаг јолларыны өјрәтди. Инди о, сәһәрдән ахшамадәк чалышыр, аиләни сахламаг үчүн бир парча чөрәк газанырды.

Күнләр кечди, бир күн Сабирин анасы севинчәк оғлуну һәјәтә чағырды:

— Огул, баҳ, сәнә дедијим гыз одур, — дејә гоншулугдакы гызы көстәрди.

Сабир көнүлсүз бир тәрзә:

— Жаҳшы, фикирләшәрәм, — дејә анасыны бир нөв архајын етди.

Лакин ади бир тәсадүф бу хејир ишин сүр'әтлән-мәсинә сәбәб олду. Өһвалат белә олмушду:

Дар күчәдә габаглашан ики араба јолу тамамилә тутмушду. Сабир диварын диби илә кечәркән күчәјә ачылан гоншу гапыдан чыхыб әлиндә газан кәтирән Билтурниң илә үз-үзә кәлмишди. Гыз өзүнү итиридијиндән үзүнү өртә билмәмиш в'ә Сабирә баҳараг гызармышды. Сабир дә бир кәлмә демәдән она јрл вермиш вә гыз кечәркән башыны ашағы салыб күлүмсәмишди. Гызын мәгсүм тәбәссүмү, утанчаглығы вә көзәллиji онун чох хошуна кәлмишди, Бу һадисәдән соңра Сабир өзү анасына мурачиәглә евләнмәк истәдијини билдиришишди.

Сабир евләнәркән отуза жаҳын јашы вар иди. О, өз арвадыны чох севир, о заманкы Шамахыда ән жаҳшы бир аилә башчысы кими танынырды. Жохсуллуг онларын аилә сәмимијәтина мане ола билмириди.

Иллэр кечди, бу евдә Сабириң сәккиз гызы вә бир оғлу олду. Жохсул олан айләнин мадди вәзијәти даһа да ағырлашырды. Анчаг шаир руһдан дүшмүр, жаралылыгla мәшгүл олурду. Онун жаздыглары һәмишә һәјат фактyna, көрдү. кләринә әсасланырды. Мәкәр бу ше'р Сабир кими касыб күзәран кечирәнләриң һәјаты²⁵ 26 ны докру экстидирмидими?

Танры һәр јердә пулу бир үрәји сәхтә¹ верәр.
Мә'рифәт мүфтәди чүн касиби-бәдбәхтә верәр, начы
Рүстәм әмијә једди оғул чүмлә гәни²,
Лејк бағгал Чәбијә једди гызы сифтә верәр.
Лекә сагтал кишијә ил узуну күндә плсз,
Лејк Абдал косаја һәфтәде бир күфтә верәр.

Шаирин бу кими мәзәли әсәрләри әлдән-әлә, дилдән-дилә кәзир, тез бир заманда халг ичәрисиндә јајылышырды. Лакин, бу ше'рләриң даһа узаглара чатдырылмасы учүн ана дилиндә мәтбуат јох иди. һәсәнбәј Зәрдабинин нәшр етдири «Әкинчи» гәзети бағланылган соңра фәалијәтә башлајан «Зија», «Зијаи-Гафгацијјә» вә «Кәшкүл» кими гәзетләр дә гападылышылды. Бир дә бу гәзетләриң нәшр едилдири илләрдә Сабир кәнч иди, айдын бир јарадычылыг јолуна дүшмәмишди.

САБУН ТИЈАНЫ ДИБИНДӘН ШИКАЈӘТЛӘР

Ушаглар бөјүдүкчә Сабириң аилә һәјаты күндән-куңә ағырлашырды. Гызларының хәстәлиji вә бир-биринин далынча өлмәләри онун дәрдини артырырды. Шаирин ушаглары рутубәтли евдә јашадыглары учүв һәмишә хәстә

¹ СӘХТӘ — сәргт.

²⁶ ГАЗИ — варлы, дөвләтли.

олурдулар. Ағыр мадди һәјат исә бу хәстәликләри артырып, даһа да шиддәтләндирди. һәkimләрин тапшырыгларына әмәл етмәк исә јохсул Сабир үчүн мүмкүн дејилди. Сабирдә һәјата тәнгиди мұнасибәт ојадан амилләрдән бири дә, шубһесиз, бу ағыяилә шәраити олмушшуду.

М. Ф. Ахундовун әсасыны гојдугу реализм XIX әсрин сонларындан е'тибарән Азәрбајчанда гүввәтли бир чәрәјана چеврилмәјә башлады. Бу әдәби мәктәбин Нәчәфбәј Вәзиров, Җәлил Мәммәдгулузадә, Әбдүррәһимбәј һагвердиев, Нәriman Нәrimanov, Сулејман Сани Ахундов кими нұмајәндәләри ичтимаи һәјатыш мұхтәлиф сәһнәләрини экс етдириән әсәрләр жаратдылар. Сабир бу әдәби ојанма дөврүндә гәләмә даһа мөһкәм сарылды, сатираны өзүнүн әсас жарадычылыг үсулу гәбул етди.

Сабирин мөвзү даирәси чох кениш иди. Ади һәјатда көрдүjү һәр һансы бир һадисә шаири јазмаға ҹағырыр вә о, кичик бир һадисәнин тәсвириндә бөjүк мәсәләләре тохунурду.

Сабирин һәјати мөвзулара һәср олунмуш ше'рләринде бөjүк бир үмумиләшdirмә габилиjәти һисс олунурду. О, көрдүjү бир һадисәни о гәдәр үмумиләшмиш бир шәкилдә тәсвири едирди ки, охучу онун гәләміндәки гүввәтә һејран галырды. Сабир saatларла дүшүнүб мөвзү ахтармырды, һәјати һадисәләрин һәр бири онун үчүн назыр мөвзү иди. Мәсәлән, јаздығы мөвзуларын һәјатилийини көстәрән бир факты нәзәрдән кечирәк.

Бир күн Сабир эт алый евә кәлирди. Гоншу һәјетдә бир нечә' ушағын топландығыны көрдү. О, ушаглара тәрәф кетди. Көрдү ки, гоншулары Пири киши гојун кәсиб, кабабы шишә чәкир, өз ушагларына верир,, јохсуллар исә кәнардан баҳырлар. Шаир бу һадисәни белә гәләмә алмышды:

Көрүрсәнми бизим һачы Пирини?

Пајламајыр әтиң ондан бирини.

Гоншу сорур бармағынын кирини, һачы

јејир Ҳәлилуллаһ ешгинә,

Жатыр, шишир, көптүр аллаһ ешгинә,

Бу ше'ри Сабирин бөjүк гызы әзбәрдән охујан заман,

Пири киши ешитмиш вэ бундан сонра Сабири диндирмэк белэ истэмәмишди. Онун Сабирэ гаршы олан нифрәтини мәһәллә молласы дапа да артырмышды. Молла, Пири кишини вэ мәһәлләнин башга мө'мүн адамларыны башына топлајыб демишиди:

— Ей мұхәлман гардашлар! Бу Әләкбәр лап диндән, мәзһәбдән чыхыбыр. Онун саташмадығы адам галмајыбыр. О, кафирдир, мұсәлманларын кафирдән сабун алмаглар да күнаңдыр.

Молланын бу сөзләриндән сонра мө'мүнләр Сабирлә алвер еләмәмәји гәрара алмыш вэ авам чамааты да бу ишә вадар етмишдиләр.

Шаир бир дәфә евә гајыдаркән мәһәллә молласы башда олмагла бир дәстә адам габағыны кәсди. О, бу көзләнилмәз нағисәнин сәбәбини вэ онларын иә едәчекләрини билмирди. Бирдән југун сәсли бир нәфәр:

— Бура кәл, — дејә Сабири мәһәллә мәсчидинә тәрәф чәкди.

Өз һәрәкәтләри илә шаирин нифрәт, кин вэ гәзәбинә сәбәб олан бу адамларын көһнәпәрәст диндар ол-дугларыны тә'јин етмәк чәтин дејилди. Онлар heч бир сорғу-суала јол вермәдән истәдикләри адамларын чанына хәтәр дә јетирә биләрдиләр.

Молла еөзүнә белә башлады:

— Сән диндән, мәзһәбдән чыхыбсан. Бу saat чамаатын габағында сәһв етдиини бојнуна алыб анд ичмәлисәни, бир дә динә, мәсһәбә саташмајачагсан!

Мө минләр әлләрини һавада оjnадараг бир ағыздан бағырдылар:

— Аңд ич! Аңд ич!

Сабир мә'налы баҳышларла әтрафындақылары сүздүкдән соңра бир ан сүкута далды, әтрафдакылар да ағыр бир сүкут ичәрисинде онун чавабыны көзләјирдиләр. Бир аддым кери чәкилән шаир гаршысындақылара хитабән деди:

Әшһәдү биллахи-әлийүл-әзим,
Салиби-иманәм, а ширванлылар!
Јох јеңи бир динә јөгиним мәним,
Кеһнә мұсәлманәм, а ширванлылар!

Шиәјем, амма нә бу әңқалдән²⁷ Сүннијем,
ам»ма нә бу әмеалдән²⁸,
Суфијем, амма нә бу әбдалдән, һәрг севән
инсанәм, а ширванлылар.

Найт севән Сабир, ону әнатә едән гара гүввәләрин ачыглы үзләринә һәјәчанла баҳды, даһа бир сөз демәјиб сүр'әтлә ѡолуна дүзәлди. Топлашанлар бир-бирләринин үзләринә баҳа-баҳа галдылар.

Орталыгда јенә ағыр бир сакитлик һаким иди. Бирдән бу сакитлиji арыг молланын гулаглары чырмаглајан чыр сәси позду:

— Аj чамаат, инди ки, белә олду, она пиј дә сатмајын, гојун ачындан өлсүн!

Бу әһвалатдан соңра Сабир Шамахынын ермәни һиссесинде сабун сатырды. Артыг, сабун биширмәк үчүн диндар гәссаблар она пиј дә вермирдиләр. Нә едәчәјини билмәјән шаир гәләми әлинә алый башга шәһәрдә јашајан досту, јазычы Султан Мәчиid Генизадәје бу мәзмунда белә бир мәктуб јазды: «Јазыг о јазычыја, о шаирә ки, белә бир шәһәрдә јашајыб өмрүнү пуч едир. Көрдүкләрини, гандыгларыны дилинә

---

²⁷Ә ш к а л — шәкнүлләр.

²⁸Ә м с а л — мисаллар.

кәтирә билмәјиб, гәләмә ала билмәјиб өз дәрдики си-
кәсинә нәгш етмәјә мәчбур олуб».

Лакин бүтүн бу чәтинликләрә баҳмајараг, Сабир
бәдбинләшмири, тутдуғы јолдан дөнмүрдү.

ЈАХЫН ДОСТЛАРЫН МӘСЛӘНӘТИ

Аббас Сәһһәт 1901-чи илдә Ирандан Шамахыја га-
յытдыгдан соңра Сабирлә мәһкәм дост олмушду. Сәһһәт,
Теңранда һәкимлик гурттармасына баҳмајараг, бурада
мүәллимләрлә мәшгүл олур, шәһәрин мәдәни һәјатындакы
ишләри илә нәзәри чәлб едирди. О, јерли мүәллимләrin
көмәји илә јаваш-јаваш рус әдәбијатыны өјрәнир, онларын
әсәрләриндән тәрчүмәләр едирди.

Аббас Сәһһәtin рус вә Авропа әдәбијатындан етдији
тәрчүмәләр соңralар «Мәғриб күнәшләри» (1912)
адлыкитабчадачаполунмуш вә русәдәбијаты клә
халгымызы таңыш етмәкдә бөјүк рол ојнамышды. А.
Сәһһәtin фәалијәти јалнызтәрчүмәчиликлә битмири. О,
бөјүк ичтимаи-мәдәни ишләрлә дә мәшгүл олур, китабхана
тә сис едир, дәрс китаблары јазыр, о заман Шамахы
зијалыларынын чох севдикләри әдәби мұнагишаңләрдә
иштирак едирди.

Аббас Сәһһәт бош вахтларында Шамахы шаирләрини
башина топлајыб, онлара јени ше'рин ганунларындан
данышар вә өз тәрчүмәләриндән охујарды. Бу мәчлисдә
Сабир дә иштирак едәрди.

Бир күн мәчлисдән соңра Аббас Сәһһәт Сабиркилә
кетди. Сабир өз ағыр вәзијәтини Сәһһәтә данышды. Сәһһәт,
онсуз да бу вәзијәтлә таиыш иди, Тәрраһ адлы шаир
достундан ешитмишди ки, Сабири чох инчидирләр, пиј
сатмырлар, ондан сабун алмырлар. Мәһз буна көрә дә,
Сабир өз вәзијәтинә ишарә едәркән Аббас Сәһһәт сөһбәти
өзу башлады:

— Сабир! Сән кәләчәкдә бөјүк шаир олачагсан.

Гардашым, һәләлик сәнин билийин аздыр. Рус дилини ејрән, дүнja әдәбијатынын бөјүк нұмајәндәләрини оху, јаздығын ше'рләри мәтбуата көндәр. Тифлисдә бизим Азәрбајчан дилиндә «Шәрги-Рус» адлы бир гәзет чыхыр, һеч олмаса о гәзетә ше'рләр жаң! Билирәм сабун сатмаг сәни чох бездирибидир. Анчаг неjlәmәли, зәманә беләдир ки, шайрә, ше'рә гијмәт верән јохдур.

Сән hәтигәтән мүәллимлијә лајигсән. Фикирләш, мән дә чалышым, бәлкә мүәллимлик етмәјинә ичазә ала билдик.

Достунун бу мәсләһәтләри Сабири чох дүшүн-дүрдү.

А. Сәhhәтдән айрылдыгдан соңра Сабир фикирләширди: Ону мүәллимлијә ким дүзәлдәчәк? Бу заманкы шәраитдә јохсул бир адам үчүн бу олан ишдирми?

hәләлик Сабир «Шәрги-Рус» гәзетиндә иштирак етмәји гәт етди вә 1903-чу илдә бир ше'р жазыб редаксијаја көндәрди. Ше'р hәмин илдә чап олунду. Дөврүндән, җәналәтдән, мәдәнијјәтсизликдән шикајәтләнән шайр жазырды:

Ah, ким хаби-гәфләт²⁹ илә бизим Өмри-пүрмәјәмиз
кечибди фәна³⁰.
Долуб елм илә саһәти-аләм,
Бизә юх бәһрә елмдән әсла.

Бу, Сабириң мәтбуатда чыхан бириңчи ше'ри иди.

Арадан бир мүддәт кечди. Бир күн Бакыда чыхан «hәјат» гәзетиндәки бир е'лан Сабири чох севинцирди. Е'ланда дејилирди ки, Бакы мүсәлман мәктәбинә фарс дилпни јахшы билән бир мүәллим лазымдыр. Сабир фарс дилини чох јахшы билдији үчүн әризә көндәрди.

Лакин, нәдәнсә, онун әризәсина чаваб вермәдиләр.

Сонракы илләрин сијаси-ичтимаи нағисәләри, хүсусән

---

²⁹Хаби-гәфләт — гәфләт жүхусу.

³⁰Фәна — пис.

чаризмә гарши күчләнмәкдә олан ингилаби һәрәкат Сабирдә јени, әvvәлкиндән көкүндән фәргли олан инициаһлар ојадырды. Беләликлә, јени дөврүн ингилабчы шайри јетиширди.

Сабир өз дөврүндә баш верән вә халгын һәјаты, талеји, арзу вә истәкләри илә бағлы олан һадисәләре чох һәссас бир мұнасибәт бәсләјирди. Ийирминчи әсрин илк илләриндә, хүсусән биринчи рус ингилабындан сонракы дөврдә баш верән мұһум сијаси-ичтимаи һадисәләр шайрин әсәрләrinдә аjdын вә мә'налы бир шәкилдә кениш охучу күтләләринә чатдырылырды. Әсрин лап әvvәлләrinдә Шамахыда баш вермиш олан зәлзәлә мұнасибәти илә шайрин гәләмә алдығы бөјүк бир ше'р онун халг һәјаты илә нә گәдәр јахындан бағлы олдуғуну бир даһа сүбут едир.

Нуманист шайрин бу әсәриндә зәлзәләдән зәрәр чәкәnlәrә көмәк едәнләrin иәчиб ишләри миннәтдарлыг һисси илә јад едилir.

Биринчи рус ингилабы шайрин тамамилә јени руһлу ше'рләр жазмасында чох мұһум вә һәлледичи рол оjnады.

Б Е Й Н Э Л М И Л Э Л

1900-чи ил рус ингилабынын аловлары Бакыда вә Рузијанын бүтүн бөјүк шәһәрләrinдә парламаға баш-ламышты. Чар һәкумәти бу аловлары сөндүрмәк үчүн ѡоллар ахтарырды. Бу аловлар, гаранлыглары әридән о , гырмызы ишыглар әсрләр бою гәфләт јухусундан көзүнү ача билмәjәn Асија халгларыны аյылдыр, өз һүргүларыны баша дүшмәjәn мәзлүмләр, мустәмләкә вә јарыммустәмләкә шәraitindә јашајанлары ајага галдырырды. Бу, сөзүн һәгиги мә'насында ингилаби ојаныш иди. Бу, үч jүz ил «сакит» јашајан, һәkmран-лыг едәn Романовлар сұлаләсинин чидди сарсынтысы иди. Буна көрә дә чар мұтләгијәти кәләчәкдә белә һадисәләrin тәкrap олунмамасы учун мин бир һијләjә әл атырды. Бу чанфәшанлығын нәтичәsinde «парчала, һәkmранлыг сүр»

сијасети даһа чох бәjенилди. Јә'ни халглары парчала, онларын арасына гырғын сал, өз ишини көр...

Азәрбајчанда да чар һәкумәти бу «үсүлдан» истифадә етди. Бакы, Гарабаг, Кәнчә вә Шамахы кими азәрбајчанлыларла ермәниләrin јашадыглары јерләрдә ики дост халг арасында әдавәт салды.

Өсрәрлә бир јердә гардаш кими јашајан бу ики халг, чар һәкумәтинин бу алчаг сијасетини кетдикчә даһа јаҳшы баша дүшүрдү. Одур ки, милли әдавәт саланлардан кизли олараг, ермәниләр азәрбајчанлы гоншуларыны, азәрбајчанлылар исә ермәни достларыны кизләдир, милләтчиләrin әлләринә вермирдиләр.

Лакин буна баҳмајараг, ајры-ајры адамларын авамлығындан вә сијаси шүур даирәсинин дарлығындан истифадә едән дүшмәнләр күтләви гырғынлар төрәдир, күнаһсыз адамларын ганларыны ахыдырдылар.

Сабир бу заманлар Бакыда чыхан гәзетләри охујур, орада чәрәjan едәn һадисәләрдәn тез-тез хәбәр тутурду. О, буржуа гәзетләринин бу мәсәләдә тутдуглары мөвgejin тамам элеjинә иди. һуманист шаир Азәрбајchan вә ермәни халгынын бу ишдә мүгэссир олмадығыны көрүб, зәһмәткешләри әсил дүшмәнләrә гарши мүбәризә етмәjә'чагрырды.

О, heч кәсдәn, heч нәdәn чәкинмәjәrәk hәr јердә халгы баша салыр, досту Сәhһәтлә Шамахынын ермәниләr јашајан һиссәсинә кедиб тәблигат апарыр, авам

күтләјэ досту илә дүшмәнини танытдырырды, Шаир айдын көрүрдү ки, бу ишин эсил һәгигәтиндән халгын хәбәри јохдур. Бу мәсәлә онун шаир хәјалыны чох мәшғул етди. Нәһајәт Сабир

«Ермәни-мусәлман гардашларымыза» итнаф етди. «Бејнәлмиләл» шे'рини јазды, һәмин құн ону чап үчүн Бакыя көндөрди.

Сабир јазмышды ки, бизим әсримиз халгларын бирлигини тәләб едир. һамы асуудәликлә мәгсәдинә чатмаг истәркән, нәден мусәлманларла ермәниләр арасында гырғын дүшдү? Елә бир адам јохмудур ки, бу гырғынларын габағыны алсын? Еј гардашлар, бирлик вахтыдыр, сөзү бир јерә гојмаг вахтыдыр! Бир вәтәндә јашајан ики гоншу халг әсрләрлә давасыз-далашсыз өмүр сүрмушләр. Алчаг вә нијләкәр иблисин, фитнәләри бу халглары бир-биринә гырдырыр. Сабир һәмин ше'рин бир бәндидә јазырды:

наггы халга билдириб дәф'и-зәлаләт³¹ етмәли!
 Күн кими табан³² едіб памали-зұлмәт³³ етмәли!
 Набәча³⁴ бу ишләрин дәф'ина геірәт етмәли!
 Хатири-мұғбәррән³⁵ рәф'и құдурәт³⁶ етмәли!
 Сабира, бејнәлмилә тәдбири-улфет³⁷ етмәли!
 Ей еүхәнданан³⁸, бу күнләр бир һидајет вахтыдыр.
 Үлфәтү үнсијјетә³⁹ даир хитабет вахтыдыр!

Бу, Сабирин мәтбуатта чыхан биринчи ингилабм ше'ри иди. Одур ки, һәмин ше'р шаирә чохлу дост, еләчә дә чохлу дүшмән газандырды. О, инди хырда дүшмәнлә дејіл, һәкүмәтлә, падшашла, султанла үз-үзә дурараг мұбаризәжә назырлашырды. Аңчаг көләчәкдә јазмаг истәдији бу кими ше'рләри о, 'нарада чап етдирәчәкди? Бу суал шаири һәр шејдән чох дүшүндүрүрдү.

ЛАМПА ИШЫГЫНДА «МОЛЛА НӘСРӘДДИН:

1905-чи ил ингилабы Асија халгларыны гәфләт јұхсундан аյылтды. һәр жердә мұтләгијәт әлејхинә чалышсан адамларын сајы кетдикчә артырды. Рушия Сосиал Әмекрат Фәhlә Партиясының Бакы Комитеті бу халг һәрәкатына истиғамәт верири, ингилаби мұбаризәнин мұтәшәккил олмасы үчүн чалышырды.

Бу заман әдәбијат чәбіесіндә фәалијәт көстәрән жазычылар да халга хидмәт етмәк үчүн жени ѡоллар ахтарырылар. Бу жазычылардан бири бејүк демократ Чәлил Мәммәдгулузадә иди. О, бу дөврдә Тифлисдә јашајыр, «Шәрги-Рус» гәзетинде әмәкдашлығ едирди. Ингилаб

³¹ Д ә ф' и-з ә л а л ә т — зәлиллији дәф' етмәк.

* Т а б а н — ишыглы.

³³ П а м а л и - з ү л м ә т — гаранлығы мәнін етмәк.

³⁴ Н а б ә ч а — жерсиз.

³⁵ Х а т и р и - м ү г б ә р р — қәдәрли, гәмли хатир.

³⁶ Р ә ф' и-к ү д у р ә т — қәдәрни рәф' етмәк.

³⁷ Ү л ф ә т — Достлуг.

* С у х ә н д а н а н — сез биләнләр.

* Ү н с и ј ј е т — жаҳынъыл.

заманы јени һәјатын башландығыны көрүб «Новруз» (јени күн) адында бир гәзет чыхармаг истәдисә дә, сонралар бу фикриндән әл чәкиб сатирик бир журнал нәшр етмәк гәрарына кәлди.

Ингилабын гызғын дөврү иди. Гәзетләрдә охучулары марагландыран јени-јени хәберләр чыхыр, чесарәтли язылар, шәкилләр, карикатуralар дәрч олунурду. Күндәлик мәтбуаты мүнтәзәм сурәтдә охуjur, гәзет вә журналларын бир нөмрәсини белә нәзәрдән га-чырмырдылар. О заман ингилаби һәрәкатдан руһланан тәшкилатларын вә айры-айры габагчыл адамларын тәшәббүсү илә чохлу гәзет вә журналлар чыхмага башламышды. Мәтбуата мараг кетдикчә артырды.

Чәлил Мәммәдгулузадә күnlәrin биrinдә гәзет алмаг үчүн базара чыхмышды. Бир дә көрдү ки, гәзет сатанлар «гуттиригу» — деjә сәсләниrlәr. О тәэччүбләndi. Нә олмушшур? — деjә бир гәзет сатана јанашдыгда «Кукареку» адлы тәзә сатирик бир журналын сатылдығыны көрдү. Бу журналдан бир нүсхә алый эввәлчә шәкилләrinә баҳды. О, көзләrinә инана бил мири. Журналын үзәриндә бир хоруз шәкли чәкилмишди, онун башы Русија чары Николајын башы иди... О, «Әserin падшашыны да хоруз шәклиндә чәкмәк олармыш?» — деjә фикрә кетди вә бир аз сонра ѡлда раст кәлэн бир ѡлдашына тәзәчә алдығы журналы көстэрәрәк деди:

— Мадамки падшашы хоруза охшатмаг олур, бәс нә үчүн биз ағашлы шејтанларын — моллаларын, сеидләrin, халгын чанына дарашыб онун ганыны соранларын ejбәчәр шәкилләrinи чәкмәjék?

Жолдашы илэ узун сөнбаттада сонра Ч. Мөммәдгулузадэ бу гәрара кәлди ки,
Азәрбајҹан дилинде белә бир
сатирик журнал нәшрини
һөкумәтдән хәниш етсии.

Ингилаби һәрәкат һөкумәти горхуја салмышды.
О, бә'зи күзәштәрлә өзүнү
доғрултмаг, ингилаби
һәрәкатын гарышыны ал-
маг вә беләликлә ә, ваҳт
газанмаг истәјирди. Одур ки,
журналын чыхмасыны да бир
нөв күзәшт һесаб едәрәк ичазә
верди.

1906-чы илин једди апрелиндә мәшүүр «Молла Нәсрәддин» журналынын биринчи нөмрәси чапдан чыхды.

«Молла Нәсрәддин» биринчи нөмрәсендә халга мурачиэтлә дејирди: «Сизи дејиб кәлмишәм, ej мәним мүсәлман гардашларым! О кәсләри дејиб кәлмишәм ки, мәним сөһбәтими хошламајыб бә'зи бәһәнәләр илә мәндән гачыб кедирләр мәсәлән, фала баҳдырмага, ит bogушдурмага, дәрвиш нағылына гулаг асмага... вә гејри бу нөв вачиб әмәлләрә».

Белә садә вә мә'налы сөзләр тәкчә савадлыштарын

дејил, азсавадлы вә савадсызла-
рын да үрәјпнә јол

тапдығындан «Молла Нәсрәддин» журналы лап биринчи
нөмрәсіндән һамының диггәтини чәлб етди. О, кениш халғ
күтләләринин рәғбәтини газандыса да, истиスマрчы
синифләрін гәзәбинә сәбәб олду. Одур ки, моллалар
мәсчидләрдә «Молла Нәсрәддин»ә лә'нәтләр јагдырыр, ону
охујанлары кафир адландырырдылар.

Сабир «Молла Нәсрәддин» журналыны аланда ах- шам гаранлыгы әтрафы бүрүмушду. О, евә кәлдик- дә, нәдәнсә, ушатларын јатмасыны көзләди. һамы јат- дыгдан сонра лампаны ишығыны артырыб, журналы диггәтлә охумага башлады.

Сабирин бөјүк гызы Сәрийә атасынын мәшгүл ол- дугуну көрдүсә дә, мане олмады, елә билди ки, атасы һәмишәки кими јенә ше'р јазыр. О, белә һалларда ша- ир атасына мане олмамага адәт етдииндән јыхылыб јатды.

«Молла Нәсрәддин» журналынын мә'налы фелјетонлары, мараглы шәкилләри, дилиндәки садәлик Сабири чох душукдүрүрдү. Орадакы ше'рләр ону даһа чох марагланышырды. Анчаг шаир бу зәиф ше'рләри о мараглы журнала лајиг билмирди. Беләликлә, икин- чи нөмрәсини алдыгдан сонра:

Милләт нечә тараф олур-олсун, нә ишим вар?
Дүшмәнләрә меңтач олур-олсун, нә ишим вар?

мргсралары илә башланан сатирик ше'рини кизли имза илә журнала көндәрди.

Бу ше'р редаксија чатанда журналын дөрдүнчү нөмрәси назырланышы. Чәлил Мәммәдгулузадә им- засыз јазылан бу эсәри охудугда чох хошуна кәлди вә ону кәтирән ушагдан ше'р мүәллифинин ким олдугуу сорушмадығына тәэссүф етди. «Ебى јох, чап ёдәрик» дејиб назырланан 4-чү нөмрәдә өзүнүн, «Нијә мәни дејүрсүнүз» адлы фелјетонунун ахырында ше'рә јер верди.

Беләликлә, Сабир өз инкишафында чох мұһум рол ојнајан «Молла Нәсрәддин» журналы илә бағланыб ардычыл сурәтдә она јазмаға башлады.

Бир мүддәт сонра исә шаирин јени сатирасы hop-hop» имзасы илә журналда нәшр олунду.

«hop-hop»ун ше’рләри аз бир заманда һамынын нэзэрини чөлб етди. Савадлы, савадсыз һәр кәс бу не’рләри, истәр-истәмәз, әзбәрләјирди. Мин иллик ше’римизин тарихиидә аз бир заманда бу гәдәр сүр’әтлә яјылан вә әзбәрләнэн шаир олмамышды. Руһаниләр, тачирләр вә бүтүн көһнә фикирли адамлар исә бунларын мүәллифини ахтарыр, онунла несаблашмаг истәјирдиләр. Мәсчидләрдә, тәкјеләрдә моллалар «Молла Нәсрәддин» журналындан данышыр, онун халг арасында яјылмасына һәр чүр васитә илә мане олурдулар.

Шамахыда исә вәзијәт даһа да ағырды. Мәшәдиләрин, начыларын сөһбәти бу мәсәлә этрафында иди. Бир-биринә раст кәләнләр бу мәзмунда сөһбәт өдирдиләр:

- Нә хәбәр вар, Мәшәди?
- Сағлығын!
- Аз-choх дә јенә?
- Гәзет алмыш начы Өһмәд дә...
- Ба! Оғлан, нә1мәнә?
- Сән өзүн көрдүн аланды?
- Беле нәгл ейләдиләр...
- Дәхи ким галды, худаја, бу вилајәтдә мәнә?!

Бу исә пәс о ләинин⁴⁰ дә иши гуллабыдыр⁴¹.
Дини, иманы даныб, жолдан азыбыдыр, бабыбыдыр...
— Женә бир башта хәбәр вармы?
— Бизим гоншу Кәрим...
— А... А... А...
— Бәли, һә... һә...
— О на гајрыб, де көрүм?
— «Молла Нәсрәддин» алыб, һәм өзү, һәм оғлу охур.
— Ел бүтүн кафир имиш өлкәдә, юхмуш хәбәрим.
Бу исә пәс о ләинин дә иши гуллабыдыр,
Дини, иманы даныб, жолдан азыбыдыр, бабыбыдыр.

Шамахының бу кими көһнә фикирли адамларыны. жаҳшы таныјан Сабир мәтбуатдакы ше'рләриндә еңтијат үчүн адыны кизләтмәjә чалышырды. О, «Молла Нәсрәддин»ә дә көндәрдији ше'рләри имзасыз жазырды. Бу барәдә журналын редактору Чәлил Мәммәд гулузадә өз хатиратында жазырды: «Сабириң бириичи мәктубуну бир ушаг кәтириб бизә вермиш, дәрһал гајтымшыдь. О, мәктуб чап олунандан сонра икинчи мәктубу женә һәмин ушаг кәтирмишди. Мәктублар нәзәр-диггәти чәлб етдијиндән, бу дәфә онларын ким тәрәфиндән жазылдығыны билмәjи гәрара алдыг. Буна көрә женә һәмин ушаг үчүнчү мәктубу вериб гајы- данда ону изләдик вә шамахылы Мәшәди һәбиб Зејналовун халчачы дүкәнине кирдијини көрдүк. Мәшәди һәбиб дә бизи таныдығы үчүн Сабир тәрәфиндән жазылдығыны сөjlәди. Сабирә «ғоп-ғоп» имзасыны мән гојдум».

Сабир тез-тез имзаларыны дәјишәрәк, сатиralарын мүэллифи кими өзүнү нә гәдәр кизләтсө дә, бу әсәрләrin үслубундан онларын Сабирә аид олдуғуну мүәjijәnlәшdirмәk чөтиң дејилди. Бу илләрдә о, демәк олар ки, «Молла Нәсрәддин»ин эксәр нәmrәlәrinә ше'р жазырды. Шамахы мә'mинләри бу ше'рләrin

⁴⁰ Ләин — алчаг.

⁴¹ Гулла б — саxтакар.

алтында Сабир имзасыны көрмүрдүләрсә дә, јенә мүэллифини тә'јин едириләр.

Бир күн «Зэнбур» журналынын почт гутусунда охучулар «Рәһм гыл, Сабир» адлы бир бејтә раст кәлирләр. Ким тәрәфиндән исә јазылмыш бу ше'ри дә көһнепәрәст шамахылылар Сабирин әсәри һесаб едиб, ону инчитмәјә башлајылар. Белә һадисәләр Сабири өз имзаларыны тез-тез дәјишдирмәјә мәчбур едири.

О заманлар «Бәйлүл» адлы бир сатирик журнал чыхырды. Бу журналын редаксијасына көндәрдији бир мәктубда Сабир, өз адыны кизли сахланылмасыны бәрк-бәрк тапшырараг јазмышды ки, сизә милли һәјатымыза даир ше'рләр јазарам. Анчаг ше'рләри имзасыз бурахмалысыныз. Көндәрдијим мәктубларда мәним имзам олмајачагдыр. Имза әвәзинә сизин почт нөмрәнизи «248» јазачагам.

Беләликлә, Сабирин јени ше'рләри һәм Бакы, һәм дә Тифлис мәтбуатында чап олунурду. Бакы фәhlәләри бу ше'рләри севә-севә охујурдулар.

ОЈАНАН ШӘРГИН ИНГИЛАБЧЫ ШАИРИ

Бир мај күнү иди: Балаханы фәhlәләри бејүк бир дүзәнкаһа топланмышдылар. Бир нечә күн әvvәл чап олунмуш вәрәгәләр тәшвигатчылар тәрәфиндән фәhlәләре чатдырылмышды.

О вәрәгәдә јазылмышды ки, бүтүн дүңја фәhlәләринин һәмрә'јлик бајрамы олан Бир Мај кәлир! Бу күн дүңја фәhlәләринин бир јерә топлашараг өз гүвәләрини нұмајиши етдирилекләри бир күндүр. Күчәләрә чыхын, јолдашлар! Гардаш гардашла бирләшсип. Ал бајраг алтына топланыб дејин: «Бүтүн дүңја фүгә- раји-касибәси, бирләшин!»

Вәрәгәнин ахырында јазылмышды: «Русија Сосиал Демократ Фәhlә Партијасынын Бакы Комитетси».

Һәмин вәрәгәни охујан Балаханы фәhlәләри Бир Мај

нұмајишинә топланмышдылар. Топланыша Серго Орчоникидзе јолдаш рәһбәрлик едири. Онун аловту! сөзләри куруттул алғышларла гарышыланды.

Топланыша кәләнләрдән бир фәhlә Сабирик бу ше'рини әзбәрдән дејиб әлләрини һаваја галдырыды:

Бу чәхи-фәләк тәрсинә дөвран едири инди,
Фәhlә дә өзүн дахили-инсан едири инди.

— Лап үрәјимиздән јазыб,—дејән фәhlәләр, бу мисраларын мүәллифини танымасалар да, онларың; дәрдинә галан бир сәнәткары алғышладылар. Онлар билдиләр ки, фәhlәләрин тәрәфини сахлајан, онларын үрәкләриндән кечени хәбәр верән белә Азәрбајҹан шайрләри дә вардыр.

Иртичанын ән ағыр дөврү иди. 1905-чи ил ингилабы јатырылмышды. Чар һәкумәти вердији «кузәштләри» кери алышырды. һәкумәт әлејинә чалышан адамлар һәбс едилир, сүркүнә қөндәрилир вә өлдүруулурду Дөвләт думасыны алғышлајыб, ондан үмидләр көзләјән шайрләр арзуларынын боша чыхдығыны көрүб бәдбинләширдиләр. Бу заман Сабир вахты илә думаја алданан адамлара мурачиэт едәрәк јазырды:

Сән демәдинми, думада рәф олур ентијачымыз?
Мән демәдимми, чох јемә, тез позулар мәзачымыз¹?
Гара булудлар ојнашыр, инди нәдир әлачымыз?
Чулғалајыр бизи думан, мән дејән олду, олмады?

Бу кими ше'рләрдән соңра Сабири һәкумәт даирәләриндә дә изләмәјә башладылар. Тәкчә Сабиркв ше'рләри дејил, журналын дикәр јазылары вә карикатуralары да публиси чох нараһат едири. Дәфәләрлә Җәлил Мәммәдгулузадәни полис идарәсинә ҹагырыб сорғу-суала чәкмишдиләрсә дә о, вәзијәтдән бир нөв чыхмышды.

Кет-кедә «Молла Нәсрәддин» журналы даһа узаглара яјылырды. Шәргин бүтүн өлкәләриндә онун охучулары

⁴² Мәзәч — сәхнәт.

варды. Онлар Сабириң ше'рләрини әзбәрләјир, бә'зиләри дә она нәзиәләр жазырды.

1905-чи ил рус ингилабынын аловлары илдүрүм сүр'ети илә дүңјаја жајылырды. Шәрг өлкәләрини әзән шашлар, султанлар, мүстәбидләр дахилдә аловланан ингилабы жатырмаға чалышырдылар. Сабир исә Русяия торпағында жашајан халгларын чар тәрәфиндән алдадылдығыны Шәрг өлкәләринә билди्रәрәк жазырды:

Бир вәгтдә бизләр дә олуб хүррәмү⁴⁴ хәндән⁴⁴

Сандыг ки, 1вериrlәр бизә !Нүрријә'1 и-вичдан⁴⁵

О, көстәрирди ки, белә «вичдан азадлығы» һаким синифләрин агалығыны мөһкәмләтмәк учун халгын көзүнә чәкилән пәрдәдир. Мәһз буна көрә дә шаир Русяијадакы надисәләрдән нәтичә чыхарараг османлылара хитабән жазырды:

Әввәлчә вериrlәр сизә һүрријәти- әфкар⁴⁶,
Јә'ни, данышыб фикринизи еjlәјин изшар;
Вәгта ки, данышшыз, вүзәра⁴⁷ олду. хәбәрдәр,
Мүтләг Јөрәчәкләр ки, чибишданә зәрәр вар, һәр
фәнн илә олса говачаглар сизи начар.

Чүнки бу жығынчагда олур нағтыныз инкар.
Жахшы буду топланмајын, аллаңы севәрсиз!
Иранлы кими жатмајын, аллаңы севәрсиз!

Сабириң бу кими ше'рләри Азәрбајчанда олдуғу кими Иран вә Түркиjә ингилабчылары тәрәфиндән дә алғышланырды.

Бир күн Иран ингилабчылары мұғұм бир мәсәләни мұзакирә едирдиләр. Ичласын ширин јеринде ичәри кирән бир нәфәр сәдрин ичазәси илә «Молла Нәсрәддин» журналында Сабириң чап олунмуш жени бир ше'рини ичласдақыларға охумаға башлады:

Афәрин Тәбризијан, етдиz әчәб әһдә вәфа!

⁴⁴Хүррәм — шад.

⁴⁵Хәндән — күләр.

⁴⁶Нүрријәти-вичдан азадлығы — вичдан азадлығы.

⁴⁷Вүзәра — вәзиrlәр.

Досту дүш!мән өл чалыб еjlөр сизө сәд мәрһәба!
Чох јаша, дөвләтли Сәттархан әфәндим, чох јаша! 1'
Чун бу хидмәтлөр бүтүн исламәдир, инсанәдир...
Афәриним һиммәти-валажи-Сәттарханәдир.

Ше'р ичласдақыларын алғышына сәбәб олду. Иран ингилабынын башчысы Сәттархан аяға галхараг бу! ше'рин мүәллифини алғышлады вә Иран зәһмәткешләrinә онун нә гәдәр бөjүк көмәк етдиини деди.

Сабир, Иран вә Түркиjә ингилабларыны бир аибелә јадындан чыхармырды. Санки, вахтилә чар hөкумети элеjинә аз ше'р jаздығындан heјифсиlөнмиш kими, сәсини даha да учалдыр, шаһы султана, султаныJ да шаһа гатырды.

Иранда Мәммәдәли шаһ истибдадыны мудафиә! едән харичиләр дә Сабирин тәngидинә мә'ruz галырдылар. Беjүк шаир көрүрдү ки, Иран халглары тәкчә јерли ағалар тәrәfinдәn деjil, харичиләр тәrәfinдәn! дә истисмар олунурлар. Бу икигат истисмар онларыj диләнчи вәзиijәtinә салыр. Бу нал исә сәбир касасы долmuş халгы e'тираз етмәjә, мүбәризә бајрагыны галдырмаға мәчбуr едиrди. Шаир Ирандакы nadisәlәri, орадакы ингилаби nadisәlәri диггәтлә изләjir, мүhүm мәсәlәlәrә аид ше'rләr jазырды.

Бир күн чидди hучума кечән ингилабчылар, Мәммәдәли шаһын сарајына дөгрү ирәлиләди заман шаh

горхусундан Ирандакы рус сәфарәтханасына гачмыш вә орада кизләнмишди. Демәк, өз чаныны горумаг үчүн о, чар һөкүмәтинә сығынмышды. Бу наисә Сабириң мәшінур бир ше'ринин јаранмасына сәбәб олмушшуду. һәмин ше'рин бир жериндә дејилирди:

Јансын иранлыларын архасы јанды чијәрим.
О жетим Мәмдәлидән вар јенә бир пис хәбәрим,
Белә дерлөр ки, гачыб тәхти гојуб, тачи-сәрим, Сығыныб
консула хаганлары иранлыларын, Дәрнәгигәт пис имиш
гандары иранлыларын.

Кетдикчә Сабириң шөһрәти артыр, онун гылынч кими ити олан сатирапары милжонларын мәһәббәтини газанырды. Гоншу өлкәләрдән белә онун ше'рләринә нәзиәләр јазырдылар.

Артыг Шамахы моллалары бу ше'рләрин мүәллифини танымышды. һәр һансы имза илә олурса-олсун бу ше'рләрдәки ингилаби пафос, хәлгилик, рәвәнлыг кә садәлик өз мүәллифини таиытдырырды. Одур ки, руна-ниләр Сабири сусду.рмаг үчүн јени ѡллар ахтарырдылар. Бунларын һүчумуна гаршы шаир даһа чидди ше'рләр јазыр, дин вә дин хадимләрини ифша едәрәк дејирди:

Алданмарам ки, дөгрудур ајинин ej әму!
Кәссин мәни һәгиги исә динин, ej әму!
Иманына гәсәмле⁴⁸ чапырсаң чәмаәти,
Гулдурчулут түфәнкимидир динин, ej әму?

Дини гулдурчулуг түфәнки, динчиләри гулдур ад-ланыран шаир өз дөврүнүн һакимләри вә варлыларына гаршы да ачыг вә кәскин ше'рләр јазырды:

Дөвләтлије јалтагланмаг билмәрәм,
Гәмли икән ялан јерә күлмәрәм.
Приставын чәкмәсини силмәрәм, һөрмәтими

---

⁴⁸Гәсәм — анд.

Сабир сәсини јүксәлтдикчә, онун дүшмәнләридеар-тырды. Моллалар, тачирләр, бәjlәr, чиновникләr, 49 50 јидләr — бир сөзлә халгын дүшмәни олан бүтүн гарагүввәләрин һамысы Сабирин дүшмәнләри идиләr.

ӨЛҮМ ГОРХУСУ

Сабир имzasыз јазылмыш hәdә мәктублары алмаға башламышды. Бу мәктубларда ону динсиз, аллаһызыз, hәкумәтин дүшмәни адландырырдылар. Мәктубларын биринде ялныз шәкил чәкмишдиләr. Бу шәкил бир гәбирдән ибарәтди. Гәбрин јанында бир нәфәр әлиндә гәләм нә исә јазыр, гәләмин о бири учу исә гәбри дәринләшдирирди. Бунуила мәктуб саһиби демәк истәјирди ки, сән гәләминлә, јә'ни јаздыгын ше'r ләринлә өзүнә гәбир газырсан.

Сабир бу hәdә мәктубларындан горхмур, онлары јазан дүшмәнләрә кәsskin сатирадар илә белә чаваб верирди:

Сахта бир хәтти-хам¹ илә мәнә кагыз јазыб,
Еj мәни төһдид едән мин дурлу тә'кидат² илә!
Бојлә: «Хортдан кәлди, дур гач!» сөзләрин кет тифлә де,
Затыны Сабир таныркән горхмаз өвшамат илә!

Сабирә алгыш мәктублары да кәлирди. Ону таныјан фәhlәlәr, кәndiliләr, молланәсрәddinчilәr ингилабчы халг шаирини үрәкдән тәбrik өdir, она чансаглыгы, jaрадычылыг мувәффегијәтләri арзулајырдылар.

«Молла Нәсрәddin» журналы редаксијасына кәләn охучу мәктублары да олурду. Бунларын бә'зисини Чәлил

---

¹ Хәтти - хам — савадсыз хәтт.
² Тә'кидат — тә'кидләr.

Мәммәдгулузадә Сабирә көндәрирди.

Архасыны халға сојкәјән шайр бир овуч түфејлиниң һүчумундан, һәдәсиндән бир о гәдәр дә һәјәчанп қәлмирди. Аңчаг дүшмәнләр онун айләсини инчitmә јә башлајанда, дәзә билмирди. О, һансы јол илә олурса олсун Шамахыдан кетмәк истәјирди.

Фәһләләрдән кәлән мәктублар Сабири даһа чох севиндирирди. Онлар өз шайрләрини көрмәк вә она һәрмәт етмәк истәјирдиләр. Одур ки, Сабир аз бپјр маашла да олса Бакыда мүәллимлиқ етмәjә чалы- шырды.

Аңчаг ону мүәллимлијә гојардылармы?

Сабир һәмишә өзүнә бу суалы верир вә белә бир нәтичәjә кәлирди ки, о 'Билийни артырмалы, досту Аббас Сәһhәтиң дедији кими русчаны өјрәнмәлидир.

Јохсуулуг, дүшмәнләrin һүчумлары Сабири руһдан салмады. О, мүәллимлијә һазырлашды. Аңчаг ону асанлыгla Бакыда мүәллимлијә гәбул етмәдиләр.

Әлачсыз галан шайр әvvәltçә Шамахыда бир нәфәрин көмәji илә мәктәб ачыб адыны да «Мәктәби-үммид» гојду. Моллалар бу мәктәби кафирләр јери адландырараг ушагларын ора кетмәләринә мане олдулар. Бир мүddәт соңра Шамахынын гара гуввәләри елә тәдбиirlәr көрдүләр ки, нәтичәdә өз истәдикләri- нә чатыб мәктәби дагытдылар.

Сабир мүсәлман мәктәбләринин инспектору вәзи- фәсиндә чальшан һәмјерлиси јазычы Султан Мәчиid Гәнизадәjә белә бир мәктуб јазды: «Әvvәla, Шамахынын налы сизә мә'lумдур. Билирсиз ки, бура мәним кимиләр үчүн фәлакәт зинданыдыр. Одур ки, кетдикчә мәишәтим писләшир... Шевгүм вә мәһәббәтим елм вә маарифәdir. Одур ки, беш аj олар ки, алвердәn әл чәкиб дәрс үсулу илә мәшгүл олурام. Лазым олан билиji дә өјрәнмишәm. Мәнә бир иш дүзәлтмәнизи рича едирәm».

Бу дөврдә Сабирин рус дилини чиддијјэтлә өјрәнмәси дә мараглыдыр. Јашының гырхбеши кечмәсинә! баҳмајараг, о, русча охујуб јазмаг үчүн мүнтәзәм су| рәтдә чалышырды. Әввәлләр Пушкин, Крылов, Некрасов һагтында А. Сәһһетин сөһбәтләрини динләйиркән В онларын әсәрләрини тәрчүмә етмәји өз достундан жаһиши едән, Крыловун тә'сири илә. «Гарға вә түлкү» В кими тәмсилләр јазан Сабир инди һәмин шаирләрин!, әсәрләрини өзү орижиналдан охумаг истәјирди.

Рус дили вә элифбасыны өјрәнәркән шаир һәр ки-чик мүвәффәгијјётини бејүк севинчлә геjd едир, билијини дәринләштирмәјә чалышырды. Бу нәгтеji-нәзәрдәи ашағыдақы мәктуб мараглыдыр: «... Русча гәләмә алышыш јазылары лајигинчә охуја билми्रәмсәж дә, чап олунан китаблары бир әндазәјә гәдәр охујурам. Вахт мұсаидә едәрсә... кафи дәрәчәдә русча јазмага, охумага вә јахши данышмаға мүвәффәг олача-ш ғам».

С. М. Гәнизадәјә көндәрилән бу мәктуб көстәрир ки, Сабир Бакыя кәлмәк үчүн чох чалышырмыш.

С. М. Гәнизадә Сабирә бир мәктуб јазыб көндәрди ки, һәләлик тездир, бир аз да һазырлашын!

Шаир севинә-севинә, алдығы мәктубу охујуб чох душүндү. Көрәсән нә үчүн адамын һалыны нәзәрә алмырлар? Мәним билијим ушаглара дил өјрәтмәјә чатмазмы? Мән Азәрбајҹан вә фарс дилләрини, әдәбијаты билмиրәмми? Бәлкә онлар мәним ше'рләрим 5 дән горхуја душүбләр, бәлкә она көрә мәнә дәрс вермәк истәмиirlәр? Йох, йох!.. Мән гәләмими јерә гојмајачагам. Низамиләр, фүзуилиләр, нәсимиләр белә чәтинликләрә дәzmәмишләрми? Аббас Сәһһет бејүк рус шаирләринин сүркүнләрдә, һәбсханаларда галдыгларыны дәфәләрлә мәнә демәмишми? Гој мәни дә сүркүн етсингиләр, мән јазачагам вә дүшмәнә баш әјмәјәчәјәм. Мән көрдүjүм һәгигәтләрә көз јума билмәрәм.

Мән белә әсрары¹ гана билмирәм.
Ганмаз олуб да дајаиа билмирәм. ,
Нејләмәли, көз көрүр, ағлым кәсир,
Мән күнәши кејдә дана билмирәм.
Шиддәти-сејлан⁵¹⁵² илә баран⁵³ төкүр,
' Бир кома јох, далдалана билмирәм.

Сабириң вәзијәти кетдикчә ағырлашырды. Шамахыда галмаг, ишкәнчәләрә, тәһигир вә тәһидләрә дәzmәк артыг мүмкүн дејилди. Одур ки, о, мәктубу мәктуб далысынча јазыр, вәзијәтинә бир әнчам чәкмәк истәјирди. Мәктубларын биринде Сабир өз һәјатыны белә тәсвир едирди:

«Кечән ил өз һәмвәтәнләримә
хидмәт етмәјә чох се'ј етдим. Лакин бу хидмәтләрә гаршы онлардан мүкафат өвәзинә алдыгым чәзалара да чох агладым. Даһа тагәтим, сәбрим баша кәлибдир. Зинданда эсир олмушам. Бириси силлә илә үзүмә вуур, мәһәббәтлә обири тәрәфә јөнәлдиңдә јумругу- ну башыма золлајыр. Ондан үз дөндәриб башгасына јанашдыгда дөшүмдән итәләјир, ағзыма вуур, она дал чевирәндә дикәри далымдан вуур, ағзы үстә јыхылырам. нальм фәна; күзараным бир гәмли фачиә мәнзиләсингендәдир. Бир даһа Шамахыда галмага табтәваным галмајыбдыр».

Шайриң мәктубуна С. М. Гәнизадә белә бир чаваб Йазды: «ғазырлашын, август айында имтаһан ве- рәчәксиниз».

Сабир бу чавабы аланда чох севинди, чәкдији бутүн чәтингликләри санки бир анлыға унтууду.

Нәһәјәт, август айы кәлиб чатды. Шайр досту Аббас, Сәһиэтлә вә аиләси илә көрүшүб јола душду. Сабир ону нечә имтаһан едәчәкләрини билмирди. Шайрә елә кәлирди ки, бөյүк сәнәткарларын әсәрләриндән, Азәрбајҹан дилинин ганунларындан вә дәрс үсулла-рындан

⁵¹Ө с р а р — сиррләр.

⁵²С е ѡ л а н — селләр.

⁵³Б а р а н — јағыш.

choх чидди сорушачаглар. Анчаг имтаһан белә ^Голмады. Өна шәриәтә, фарс дилинә даир суаллар верилди. Сабир неч көзләмәдии бу асан суаллара choх јахшы чаваб верди. Чунки моллаханада охудуғу дөрд ил әрзинде шәриәти јахшы єјрәнмишди. Ушаглыг дөврүндән јадында галанлары о бириңчи дәфә иди ки, тәкrap едирди.

Имтаһан choх чәкмәди. һәјатда көрдүјү вә сатиralа-рында тәнгид етдижи адамлардан бә'зиләрини бу кок миссијада көрән шаир истәр-истәмәз хәјала далмышды. Санки о, даһа һеч бир суал көзләмирди. Ширин хәјалдан ону комиссијадакы ахундун сәси аյырды:

— Сиз азадсыныз, дәһлиздә көзләјин.

Сабир дәһлиздә choх көзләмәди. Бир аздан сонра она Бакынын Балаханы мәктәбинә мүәллим тә'јин едилдијини хәбәр вердиләр. Шаир көрүшүб ај-рылды. Мәктәб мүдиринә бу гәрары билдirmәк учун I Балаханыя кетди.

Балаханы мәктәбиндә сакитлик иди. Мүдир вә бә'зи ишчиләрдән башга кимсә јох иди. Сабир мүдир отагына кирдиқдә орада шыг ҝејимли бир адам көрдү. Бу тәрәфләрин адамына охшамајан һәмин шәхс она верилән салама гаршы башыны галдырмадан чаваб верди. Сабир нә мәгсәдлә кәлдијини, имтаһан вердијини дедикдә бу адам, ону бир дә јохлајырмыш кими сорушду:

— Османлы әдәбијатыны муталиә едијорсунузму?

— Бәли, чәнаб, охуурам, — дејә Сабир чаваб верди.

Сабирин бу сөзләриндәки кинајәли аһәнки нисс едәрәк о икинчи суалы верәркән шаирин көзләринә баҳды:

— һанкы сималары таныјорсунуз?

Сабир Намик Камалла Тоғиг Фикрәти даһа choх севдијини билдирди:

— Бәс Әһмәд Камалы танымыјорсунузму? — дејә шых ҝејимли шәхс гымышды.

Сабир бу суалдан, гаршысында дуранын ким ол-дугуну билди. Зәнирән чидди, лакин инчә бир истеһза илә деди:

— «Фүјузат» мәчмүәси сәнифәләриндә онун јаз-

дыгларыны охумајан азәрбајчанлы тапылармы? О, Азәрбајчан дилинин јохлугундан аз јазмамышдыр...

Бу дәфә Сабирин чавабындакы инчә кинајәни дүй-мајан һәмсөһбәти анчаг иришә-иришә бу сөзләри деди:

— һәмин Әһмәд Камал беним.

Сабир, мәгаләләринә, ше’рләrinә нифрәт бәсләдији бу адамы мә’налы баһышларла сүзду. Она нә исә демәк истәркән, ичәри дахил олан ики шәхси көрдүкдә сөзүнү сахлады вә мүдиrlә көрүшүб чыхды. Мәктәб мүдири Әһмәд Камал:

— Сабаһдан дәрсә келинiz, — деди.

ДОСТЛАР ВӘ ДУШМӘНЛӘР

Сабир «Нәшири-маариф» чәмијјетинин Балаханы мәктәбиндә күндүзләр фарс дили дәрси дејир, ахшамлар исә савад өјрәнмәк истәjән фәhlәlәrә көмәк едир, онлардан пул алмырды.

Фәhlәlәr онун хатирини чох истәjирдиләр. Он ики-Он дөрд saatlyg ағыр ишдәn сонра Сабирин мараглы дәрси вә hәrdәnbiр өзүнә мәхсүс олан күлмәли сөһбәtlәri онларын изтирабларыны унуттурурdu. Фәhlәlәr бу мүәллимин өvvәllәr шаир Сабир олдугуну билмирдиләр. Ону садәчә Мирзә Өләкбәр чагырырдылар. Онлар бу имзаја мәтбуат сәнифәләrinдә раст кәлмәмишдиләр.

Бир күн фәhlәlәrдәn бири Сабирә белә бир суал верди:

— Мирзә! «hop-hop» бизим Балаханыны һарадан таныјыр? Бах,, нағымызды ше’р јазмышдыр.

Фәhlә севинчәк голтуг чибиндәn чыкгардығы «Молла Нәсрәddin» журналыны шаирә көстәрди. Әлбәттә, орада чап олунан шер Балаханыңдакы фәhlәlәrin дејил, үмумән фәhlәlәrin һәјатындан иди. Лакин бөյүк сәнәткарын эсәrlәrinдә о гәdәr гүввәтли бир үмумиләшdirmә var иди ки, hәр кәs өz һәјатыны онларда чох аждын көрүрдү.

Сабир фәhlәнин суалыны чавабсыз гојмады вә деди ки, «hop-hop» бүтүн фәhlәләрин, фүгәраji-касибәнин мәнафејини күдән, онларын hәjатындан јазан бир шаирdir.

Лакин фәhlәләр илә шаир арасындакы бу вәзијәт узун сүрмәди. Фәhlәләр Сабири тезликлә таныдылар. Сабир исө фәhlәләрин hәjаты, иши, күзәраны, мұбаризәси илә даһа јахындан марагланмаға башлады.

Бир күн Балаханыда чаван фәhlәләр Сабир тәрәфиндән «Нәсими-Шимал» гәзетиндән тәрчүмә едилмиш «Балача сәhiнә»ни тамашаја гојмушдулар. Сабир дә тамашачыдар ичәрисинде иди. Эрбаб ролуиу ојнајан:

— Вур, вур ки, кәтирмәјибdir арпа! — дејә элини өлчүкдә:

— Инсан дәзәмәз бу шарпа-шарпа — дејән фәhlә элини дејүкмүш көзләри илә сәhiнәјә тамаша едән полисә тәрәф узатды. һамы дөнүб полисә баҳды. Өзүнү пис һисс едән полис јериндән галхыб јығынчагы дағытмаг истәдисә дә, фәhlәләрин мұгавимәтинә раст кәлиб бир шеј едә билмәди.

Оз ше'рләринин бу гәдәр чанлы тә'сирини көрәи Сабир, фәhlә hәjатына, Бакы надисәләринә аид јенијени әсәрләр јазмаг үчүн илһама кәлирди. Пролетар Бакысы халг шаиринин јарадычылығында јени кејфијәтләр јарадыр, әсәрләринде пролетар Кдеолокијасы мотивләрини даһа да күчләндирди.

Күnlәр күnlәри тә'гиб едир, Сабириң чохлу јеки достлары кими јени дүшмәнләринин дә сајы артырды.

Бу күн мәсчид hәjетинә топланаларын сајы hәмишәкиндән ики дәфә артыгды. Бунун сәбәби моллаларын, гочуларын бир нечә күндән бәри Сабириң мәтбуатда чыхан јени ше'рләриндән тәшвишә дүшмәләри иди. һамы билирди ки, молла бу күн шаирдәи данышыбы гәти hәкмүнү верәчәкдир. Топлашанлар јалныз Сабириң дүшмәнләри дејилди. Онларын арасында достлар даһа чох иди. Өмрүнде

мәсчидә кәлмә- јән вә аз-аз кәлән адамлар да бурада иди.
Чамаат арасындан мұхтәлиф сөзләр ешидилирди.

— Тапмаг лазымдыр!

— Мәнә дә гочу Нәчәфгулу дејәрләр. Онун анасыны
ағлатмасам бу папаг мәнә һарам олсун!

— Чаным, биздән дә әл чәкмир. Ағаны, бәжи биләйинә
долајыбдыр.

— Догрудан да јаман дејиб ha...

— Эши, киши дүз јазыб да...

Бу сөһбәтләри Сабир дә ешидири. О, ишин нәти-
җәсиндән горхмурду, билирди ки, фәһләләрдән вә мәктәб
мұдири Әһмәд Камалдан башга бураларда һәмин ше'рләрин
мүәллифинин Сабир олдугуну билән јохдур. Одур ки,
диндар вә авам чамаатын индијәдәк көрүлмәмиш бу
һәјечанына шайр бир вәтәндаш кими тәэссүф еиди.

Чамаат мәсчидә јығыланда Сабир белә дүшүнүрдү: «Бу
да Бакы! Јағышдан чыхыб јағмура дүшдүмш буна дејәрләр.
Бүнлар шамахылылардан һеч дә кери! Галмазлар. Ејби
јохдур, әлбәт һәгигәти ахтаран да тапылар».

— Мүсәлман гардашлар!—дејәчыр сәслә ниттә;
башлајан молла, Сабири фикриндән аյырды, — һәми! шә о
кафиirlәrin журнالында јазан мәл'үн инди дәJ әлини бизим
динимизә атмышдыр. Гочулара, бәjlәrәj ә'лаһәзрәтә
саташдығы бәс дејил, инди дә мәним шәклими чәкмишdir.
Она алданмајын, о динсизи тапын, даша басын! Еј аллаһыны
мө'мин бәндәләри! Јан-јөрәнизә бахын! Бәлкә о динсиз
сизин ичәриниздәdir,. бәлкә пәнчәрәдән бизә гулаг асыр.
Јохса Бакы моллаларынын ишләрини бәс о нарадан белә
јербәjәр би*| ли?

Молла даныштыгча Сабир јени бир ше'r әтрафында
фикирләшириди.

Чамаат дағылдыгдан сонра о да мәнзилинә кәлди,
гәләми алыб бу ше'ри јазды:

Диндирир әср бизи, динмәјирик,
Ачылан топлара диксингәнмәјирик.

Әчинәби сејрә балонларла чыхыр,
Биз һәлә автомобил мүнмәјирик.
Гуш кими көждә учур јердәкиләр,
Бизи көмдү јерә минбәрдәкиләр.

Ахшам гаранлығы јеничә чөкмүшду. Фәһләләрлә
көрүшүб айрылан Мәшәдибәй Әзизбәев онлара:

— Бәлкә бу ахшам мән дә дәрснинизә кәлдим. Дејирләр
муәллиминиз чох хошсөһбәт адамдыр, — дедикдә,
фәһләләрдән бири:

Жолдаш Әзизбәев, бу күн үч күндүр ки, дәре
охумуруг. О әфәнди онун дәре демәсинә даһа разы дејил,
—дејә шикајетләнди.

Әзизбәјов әфәндинин Әһмәд Камал олдуғуну би-
лирди. Фәhlеләре бир сөз демәјиб бир ан дүшүндүкдән
сонра:

— Жахшы, данышшарыг, — дејиб онлардан узаг-
лашды.

Әһмәд Камал түркијели иди. Орада дүzsуз ше'р-
ләрини чап етмәдикләри үчүн ачыг едиб Бакыја кәл-
мишди. Бакы буржуа мұғнитионун үчүн пискечмирди.
Әввәлләр «Фұјузат», «Jени Фұјузат» журналларында,
сонралар исә Балаханы мәктәбинде ишләјир, пантүркизм
јајан ше'рләр, мәгаләләр жазыб чап етдирирди. Онун мұдир
олдуғу мәктәбә Сабир кәләр-кәлмәз Әһмәд Камал бурнуну
салламышды. Чуни Сабир онун күман етди. кими
чыхмамышды. Она елә кәлирди ки, Сабир ушаглара
османлы дилини өjрәдәчек вә онун дедикләринә
гејди-шәртсиз әмәл едәчекдир. Анчаг Сабир она әhемијәт
вермиr, онунла мубаһисә едир, жаңлыш фикирләrinи,
Азәрбајҹан әдәбијаты вә дилинә жаңлыш мұнасибәтини
тәнгид едирди.

Бу нақисәдән сонра Әһмәд Камал Сабирин фәhlеләр
арасында иш апардығыны «савадсыз» олдуғуну, дәре дејә
билмәдиини, халг ичәрисинде hөrmәti олмадығыны
инспектора хәбәр вериб, мәктәбә кәлмәсini хәниш
етмишди. Сабир исә мұdирә сојугтганлы жанашыр,
күndузләр дәрсini дејир, ахшамлар исә jени-jени ше'рләр
жазыб о заман Бакыда нәшр олунан «Күnәш» гәзетинде чап
етдирирди. Бу гәзетдә шаири «Тазијанә» (гамчы)
башлығы алтында чохлу сатирик ше'ри чап олунмушдур.

Бир күн мәктәбин табағында бир фајтон дајанды.
Алчагбојлу, олдугча көк бир адам фајтондан дүшәрәк
синфә дахил олдугда Сабир дәрсine ара вериб аяға
галхды. hәлә Шамахыда икәнтаныңдыбы бу шәхс, рус-
татар мәктәбләринин инспектору жазычы Султан Мәчиid
Гәнизадә иди. Дәрсдән сонра әсил мәтләбә кечмәмнш о,
Сабирин кефини хәбәр алдыгда, шаир сакит вә тәвазө'кар

бир тәрзә Әһмәд Кималын үзүнә бах- ды вә нечә ил әввәл
јаздығы ше'рин ашағыдақы пар- часыны деди:

Сејли-тән³⁴ еjlə тәмәввүчлө³ алыб дөврү бәрим³.

Бәнзәрәм бир гочаман даға ки, дәрјада дурап!

Бу ше'ри «Тәзә һәјәт» гәзетинде охујан Әһмәд Ка-
мал, Сабириң исте'дадына инди инанырмыш кими
тәәччүб вә һејрәтлә бахырды.

Инспектор:

— Бәли, бәли, айдын олду! — дејә чиб дәфтәрини
чыхарыб нә исә јазмаг истәркән, Мәшәдибәј Әзизбәјов
ичәри кирди. Инспектор:

— Паһ, хош көрдүк Мәшәдибәј, сән hara, бура hara?

— дејә онунла көрүшдү.

Сабир Мәшәдибәјин адыны фәһләләрдән еши-
мишди.

О, бу хошсифәт адамын мә'налы бахышларына нә-
зәр салдыгда Әзизбәјов вәзијәтини дәјишиди вә инс-
пекторун гаршысындакы стулда отурду.

— Билирсиниз ки, — деди, — савадсыз фәһләләрлә
ишләмәк нә гәдәр чәтиндир. Бизим ихтисасымыз да
еләдир ки, јазы-позу тәләб едир. Мә'лумунузdur' ки, бә'зи
харичи өлкәләрдә фәһләләри охудурлар ки, ишләри габага
кетсін. Сизин бу мәктәбдә мәйим их-тијарымда олан
фәһләләрдән дә бдр нечеси охујурду. Дунән ешиздим ки,
Әһмәд Камал әфенди онлары говмушшур. Мүмкүнсө...

Әһмәд Камал Әзизбәјовун сөзүнү кәсәрәк деди:

---

³⁴ Сејли - тә³н — тә'нә сели,

• Тәмәввүч — далга.

• Дөврү бәр — эграф.

— Бен шу мүэллимдән наразырам, «Молла Нәс рәддин»ә ше’рләр языјор, hәп моллаја, бәјә hүчү япышор

Әзизбәјов сүкүтла бу сөзләри дингләјән Саоириј үзүнә баҳды. о, чохдан ше’рләрини охудугу бу хал шайрини бириңчи дәфә иди ки, көрүрдү. Бир нечә ај әввәл бу барәдә данышшан ики фәһләнин сөһбәтиш хатырлады. Бу күнәдәк Сабирә көмәк әлини узатма дығына чох тәэссүф етди.

Сабир Әһмәд Камалының чыгыра-чыгыра дедији сөзләре сојугганлыгla чаваб верди:

— Сизи әсәбиләшdirән бу дејилдир, әфәндим. Си: истәјирисиниз ки, мән истије «сычаг», күчәје «согагх дејим. Мән ону бачармајачагам!

Әзизбәјов сакит-сакит дејилән бу сөзләре күлүм сүндү. О, Сабирин халгы вә халг дилини нә гәдәр бөјүк бир мәһәббәтлә севдијини бир даһа hисс етди...

ОДЛУ ШЕРЛӘР

Инспектордан айрыландан соңра Мәшәдibәj Әзизбәјов Сабирин чагыртдырыб сөһбәт етмишди. О, Сабирлә анчаг онун ше’рләри хүсусда данышшырды. Шайр

бу мүһәндисин нә гәдәр мәдәни адам олдуғуну, ше’ри, сәнәти нә гәдәр севдијини көрдүкдә hејрәтинн кизләjे билмәди:

— Мән чох шадам ки, бизим зијалылар шайрә бу гәдәр бөјүк гијмет верирләр.

Мәшәдibәj Әзизбәјов Сабирлә узун-узады данышшырды. О, hәп сөзүндә шайрә руһ верир, даһа чидди, даһа мұоариз, даһа гәти олмасыны төвсіjе едирди.

Фәhlәlәr он ики, он дөрд saat ишләjib јаван чөрәкләrinи дә газана билмирләr. Мәn онларын pчәrisindәjәm, fәhlәlәr сиррләrinи мәndәn кизләmirләrlәr. Сизин барәниздә дә чох јахшы сөзләр данышшыrlar. Дејирләr ки, сиз онлара бир ата гајғысы иләjанашшыr, өз ше’рләrinizlә онлары руһландырысыныz. Билмирәm көрүбсүнүзмү, онлар сизин бә’зи әсәrlәrinizi сәhнәdә

нұмајиш етдирмишләр. Іазың, горхмајың, инспекторла да сизин һағтынызда данышмышам. О да хатиринизи чох истәјир. Әһмәд Камала қолинчә, билмәк лазымдыр ки, о кәлди-кедәрdir. Һәләлик нејләмәли, тә'неләрә дөзсәк дә ишишимизин хати- ринә һәр шеји агартмамалыыг.

Онлар айрыланда ахшамданхејли кечмишди. Сабир Мәшәдібәйин сөһбәтиндән чох шеј өјрәнмишди. О өјрәнмишди ки, Мәшәдібәйин иштиракы илә фәһләләр мүбәризәјә галхыбы өз һүгугуну мудафиә едир. Бакы дүнәнки сакит шәһәр дејилдир. Бурада һәјат гајнаыр...

Беләликлә, Бакынын ингилаби мүһүти Сабирин ше'рләриндәки сијаси кәсқинлиji гат-гат артырмышды. О, хәстәлијинин шиддәтләнмәсинә баҳмајараг, јазмагдан галмырды.

Бакынын тә'сири илә јазылан әсәрләр һәкумәт идарәләрини дә горхуја салмышды. Хүсусән фәһлә рајонунда верилән тамаша Сабирин дана чох изләнмәсинә сәбәб олмушду.

Күнләрин биринде өз мәнзилинә кәлән Сабир гапыја јенә бир мәктубун тахылдығыны көрдү. Мәктуб гарышыг бир хәтлә јазылмышды. Сабир чәтинликлә бу сөзләри охуја билди: «Еj шамахылы баласы! Өзүнү јығыштыр. Ону бил ки, бура Бакы, бизә дә Бакы гочулары дејәрләр. Бизим агалара, моллалара саташма! Бир дә дилиузунлуг еләсән, өзүнү өлмүш бил!»

Белә мәктублара алышмыш шаир о кечә ики ше'р јазды. Бунлардан бири «Бакы гочуларына», дикәри, «Вулвар мө'минләри» иди. Бу ше'рләrin журналда чыхмасыны көзләмәјиб, сәһәр дәрсә кедәркән белә бу бејт јазыб мәктубу көтүрдүjү јерә таҳды:

Тә'ну тәһигре тәһәммүл¹ едәрәм мән, лакин,
Тә'н едән шәксә бир зәрәчә вичдан олса.

Арадан бир нечә күн кечмиш «Молла Нәсрәдди! журналында «Булвар мө'минләри» чылхы. Бу шердә Сабир «Молла Нәсрәддин»ә мұрачиэтлә дејирди:

Жатмысан, молла әми, күрчүләр ичрә һәлә' сөн!
Нә олуп та бу мұсәлманлыға да бир кәләсән?

Бакыда бир нечә күн раһет едиб динчәләсән,
начыларла оласан һәр кечә һәммәшгәлә сән,
Керәсән бир пара јерләрдә нә чанлар вар, әму!
Нечә кеф чәкмәјә халвәтчә мәканлар вар, әму!

Ол јерә санма чыхыр сејрә фәгәт һәрчајылар,
Јох, юх, орда кәзәниң эксәри мө’мин сајылар.
Лап сөнин тәк әмиләрдир вә мәним тәк дајылар,
Паку мө’мин начылар, мәшһәдиләр, кәблајылар.
намсының сәчдәдән алнында нишанлар вар, әму!
Дәјишик донда кәзән мәрсијәханлар вар, әму!

Бу ше’р илдүрым сүр’ети илә чамаатын ичәрисин!
јајылды. Евләрдә белә ону охујуб құлұшүрдүләр. Ба қы
моллалары «Молла Нәсрәддин»ә сөјүш мәктубла ры
јаздылар~.

Бир нечә ајдан соңра «Молла Нәсрәддин». журна
лында Сабирин «Чох да демә сәрвәтү саманлы јам, ej
филан» адлы ше’ри чап олунду. Бу ше’рдә бир тәрәфдән
мәдәнијәтсиз буржуа нұмајәндәләри, онларын
навадарлары олан руһаниләр ифша едилирдисә, дикәр
тәрәфдән дә онларла үз-үзә дајанан јох сулларын
ачыначаглы вәзијәти көстәрилирди. Сабир: «Болду пулум
бир нечә милжонлујам» дејәнләре «бир утан!» дејә орадача
өз мұнасибәтини билдирирди.

Шұбһәсиз, бу кими ше’рләр дүшмән чәбһәнин кин вә
гәзәбини артырып, шаирә гаршы һүчумлары
шилдәтләндирди. Лакин гочуларың, буржуа зија-
лыларының, милләтчиләrin һүчумлары гаршысында Сабир,
догрудан да, гочаман бир дағ кими мәғрур дајанырды. Бакы
пролетариатының руһверичи мәһәббәти ондакы чәсарәти
даһа да артырырды.

«БАШЛАДЫ ШИШМЕЛЭ ИНДИ ҮЗҮ ГАРЭ ЧИЈЭРИМ»

1910-чу илин гышы иди. Бу ил гыш бәрк көлмиш, Бакыны гар басмышды. Бир фәһлә аиләсинә гонаг ча ғырылан шаир мәнзилинә кеч гајытмышды. О, рүтубәтли бир евдә јашајан фәһлә доступун յохсул һәјатыны дүшүнүркән, доғма евләри јадына дүшдү. Бир ај оларды ки, евдән мәктуб алмырды. Ушаглардан чох никаранды. Хүсусән јеничә дил ачыб данышан көрпә Мәммәдсөлим ону даһа чох дүшүндүрүрдү. Шаир оғлунун кәләчәјинә бөјүк үмидләр бәсләјир, ону чәмијјәт үчүн фајдалы бир адам етмәк истәјирди.

Аиләсинин фикри илә мәнзилинә дөнән Сабир, шиддәтлә эсән хәзринин сојугуну белә унутмушду. О, анчаг фикирдән айрыландан соңра бәрк үшүдүйүнү һисс етди. Мәнзилиндәки собаны јандырмаг истәркән гоншусу она бир мәктуб кәтирди. Мәктуб Шамахыданы. Зәрфин үзәриндә Аббас Сәххәтиң хәттини таныјан Сабир евдән, ушаглардан јени бир хәбәр билсин дејә тәләсик зәрфи ачды. Мәктубда чох шеј јазылмышды... Такин бу јазыларын мәзмуну фәрәһләндиричи дејилди.

Сабирин бир ан белә јадындан чыхмајан аиләси јенә еңтијач ичәрисиндә иди. Хүсусән онлара нисјә

эт верэн вә айын башында пулуну алан гәссабык налајиг
һөрөктәләри Сабири чох гәзәбләндирди. Пулунун кеч
верилдијини бәһанә едән гәссаб, Сабириң арвадына бир
нечә ағыр сөз дә демишиди.

Сабир Бакыда да јохсул јашајырды. Аз мааш алыш,
чидди гәнаәт едиб аиләсинә пул көндәрирди. Бу дәфә
керүнүр јолладыгы пул ја кеч чатмыш вә јаҳуд аиләниң
еңтијачыны өдәје билмәмишиди.

Аиләниң ағыр вәзијәти, Балаханыдақы јохсул һәјаты,
сајсыз-несабсыз һүчумлар тә'сирсиз галмырды!

һәкимләр Сабири нараһат едән хәстәлији дә мүәјжән
етмиш, гара чијәринин шишдијини демишиләр. Онлар
мәсләһәт көрмүшдүләр ки, Сабир Шамахыја гајытсын.
Лакин бу вәзијәтдә, дәрсин бу вахтында гајытмаг мүмкүн
дејилди.

О кечә Сабир узун мүддәт јата билмәди. Нәһајәт
Сәһиетә бир мәктуб јазды. Мәктубда бир нечә ајдан соңра
кәләчәјини билдирирди. Мәктубун соңуна өз хәстәлији
нагтында шаир ашағыдақы мисралары әлавә етмишиди:

Аризи-гәмләр¹ әлиндән үрәјим шишмиш иди,
Зәнн едирдим едәчәкдир она чарә чијәрим.
Бәхти-мәнһусимә² баҳ, мән бу тәмәннада икән,
Башлады шишмәје инди үзү гарә чијәрим.

A J R Y L Y G

Чијәр хәстилији кетдикчә шиддәтләнән Сабир үч күн иди
ки, дәрсә кәлмирди. Мәктәб мүдири Әһмәд Камал, әлинә
бәһанә душдујүнә севинәрәк, маариф мүфәттишилијинә нә исә
јазмага башлады. О, јазды-

дыхыны имзалајаркән, гапы ачылды. Көлән Сабир иди.

— Шаир әфәнди, хош көрдүк, насылсынызг — дер жаздығыны кизләтмәjә чалышан мүдир, нәдәнсә, Сабири бу дәфә пис гаршыламады. Сабир мүдирдәn кезләмәдији бу hәрәкәтин сәбәбини билирмиш кими:
— Шамахыја кетмәjә назырлашырам, кејфиниз жахшы олсун, — деди.

— Жох чаным, бу күнмү кедијорсунуз? Бен дә кетменизи билирмиш кими пара назырламышам, — деjә-рәk севинчиндәn нә едәчәйни билмәjәn адамлар кими чашды вә өз пулундан Сабирин әмәк hагтыны верди, Сабир көрмәk истәмәдији бу адамла данышмаг белә истәмирди. Аралыгда наким олан сүкуту јенә Әһмәd Камал позду.

— hәр һалда сизэ вәтэндә хош кечәр, — деди.

Сабир мүдирин кабинетиндәn чыхаркән ону шакирдләри әнатә етдиләр- Бајагдан бәри мүдирин горхусундан ичәри кирмәjә чәсарәт етмәjәn шакирдләr;

Г — Мүәллим, дәрсә нијә кәлмирсениз? — деjә со рушдулар.

Сабир хәстәлијини онлара билдirmәk истәмәjәrәk кулумсәди вә:

— Башым ағрыјырды, кәләчеjәm, — деjә онлары севиндириди. О, ушаглардан ажылыб фәhlә mәnzillәrinә кетди.

Фәhlәlәr Сабирин кетмәjинә разы деjildilәr; онлар бу севимли достдан ажылмаг истәмирдиләr. Шаир бир дә гајытмајачыны билдириңдә фәhlәlәrdәn бири:

— Ејби юхдур, «Молла Нәсрәddin» васитәсилә көрушәрик, — Деjә чаваб верди.

Сабир деди:

— Мән hеч бир заман сизи унутмајачагам, өлүм дә мәни сиздәn ажыра билмәjәчәkdir!

О, бу сөзләри дедикдә бир нечә ил әvvәl жаздығы шердәn ашағыдақы мисралары хатырлады:

Нә гәм уғратса да бир күн мәни ифнаjә¹ заман.

Мән кедәrcәmsә, мәрәмым јенә дүңjада дурап.

Фәhlәlәrdәn ажылмаг чох чәтиң иди. Лакин хәстә-

лийинин күндән-күнә артмасы вә белә ағыр дәгигәләрдә ушагларыны көрмәк арзусу ону кетмәјә вадар өдириди.

Сабир Бакыдан айрыларкән этрафы думан алмынгды. һәләлик күнәшин доғмасына үмид јохду. Гара булудлары әритмәк үчүн илдымылар лазымды.

Шамахы Сабирә өввәлкиндән даһа чансыхычы көрүнүрдү. Она елә кәлирди ки, чамаат азалмыш, һара исә көчүб кетмишдир.

Сакит-сакит бахан евләрин бачаларындан аста-аста галхан түстүлөр шәһерин кәдәрли мәнзәрәсини даһа да артырырды.

Шайр өз хәстәлијини унудуб санки инди бу шәһәр-дәкиләрин һалыны дүшүнүрдү. Бакынын гајнар һәја-ты илә Шамахынын сакитлијини мугаисә едиб өз-өзүнә дејирди: «Орада адамын үрәji ачылып, фәhlәләрин руһверичи мәрдлии инсанын һиссләрини чошдуур. Сән истәр-истәмәз мүбаризәјә атылмалы олурсан. Бәс бура? Бу сакитлијин өзүндә бир ачиэлик ифадә едилмирми? Аббас Сәһһәт: «Вәтәнин дәрдинә Бакы шәфа верәчәкдир» — дејәркән нә гәдәр һаглы имиш!» Бундан соңра Сабир доступун ашагыдақы мисраларыны өз ше'ри кими ^тәкрадады:

Вәтәниин илләтина² бейти-шәфадыр³ Бакы!
Бу мәкандан тапачаг чарә дили-зара вәтән!
Чохдур үммид бу тәдбир илә тапсын сәһһәт,
— Дәф олуб илләти-гәмдән дәхи гуртара вәтән!

²Ифия —жох етмәк.

³Илләт — дәрд, азар.

Бейти-шәфа — шәфа еви.

Бунлары дүшүнән Сабир Бакыда яени һәјат утрунда мүбаризә едән мәрд инсанларын бөյүклүjүнү инди там кенишилиji илә аилајыр, јенә ора гаяитмаг вә кениш нәфәс алмаг истәјирди. Она елә кәлирди ки, бурада һава чатмыр, индичә боғулачагдыр.

Сабири бу арзу вә дүшүнчәләрдән шиддәтлисан чынын ағрысы аյырды. Неч бир шеj дүшүнмүрмүш кими о,

хэстэлийнин гејдинэ галды вэ ара вермэйэн санчылар ичэрисиндэ файтончунун «чатдыг» сөзүнү ешилти.

Бир анда фајтон Сабирин аилэси, дост-ашинасы илэ өнгөтэ олунмушду. Онлар шаириш солгун бэнизинэ бахыб чох мэжүс олдулар.

Ону евэ апардышлар, јер салдылар. Догма евдэ аягларыны раhat уздан Сабир, ушагларына дрјунча бахды, сонра:

—Ај арвад, ушаглара бир аз шеј-шүј алмышам, чамаданы ач, — деди.

О, оғлуна бахдыгча хэстэлийни тамамилэ унудурду. Мэммэдсэлийн јериликчэ вэ һөрдөнбир «дэдэ,

дэдэ» дедикчэ чох надир һалларда күлэн ата инди кэдэрини белэ унудуб кулумсэирди.

Оғлу илэ башладыгы ширин сөһбэтдэн нгаири Аббас Сэһһэт аյырды. Шаир јериндэн дуруб, доступу гучагламаг истэркэн, о машал вермэйж өзү хэстэйјэ јанашды. Достлар сэмими көрүшдүлэр.

Сабирин арвады эрини бу гэдэр чох севэн Сэһһэтэ бахды вэ севиндијиндэн бир сез демэйж самавара од салмага кетди.

Сабир Шамахыда бир ајдан чох галды. Јерли һөкимлэрин, хүсусэн Аббас Сэһһэтин дайми гајгыларына бахмајараг, онун хэстэлиji даха да шиддэглэнирди. Артыг нэ оғлунун ширин диллэри, нэ аилэдэки мэхэббэт, нэ дэ Аббас Сэһһэтин вердиий дэрманлар бу хэстэлийн гаршысыны ала билди.

Белэликлэ, Сабирин шиддэгт етмэктэ олан хэстэлиji тэкчэ гохум, дост вэ jaхын адамлары дејил, онларла бирликдэ мүнтэзэм сурэтдэ ше'рлэрини лхумаға адэт етмиш кениш халг күтгэснин дэ нарахат едирди. Тез-тез «hop-hop»у охумага адэт етмиш «Моллај Нэсрэддин»ин охучулары бу хэстэлийн ағырлыгыны! даха чох һисс

едирдиләр. Онлар редаксијаја мәктублар јазыр, шаириң налыны сорушурдулар. Чәлил Мәммәдгулузадә охучулара шаириң хәстәлиji һагтында мә'лumat верирди.

Бир күн Сабир Чәлил Мәммәдгулузадәдән бир мәктуб алды. Мәктубда дејилирди ки, Тифлисдә jaхшы һәкимләр вар, бура кәл, хәстәлијинә бурада мұаличә едиә биләр. Идарә әмәкдашлары вә охучуларJ сәнин ѡолуну көзләјирләр. Мәһманхана сарыдан ни- каран олма! Биздә галачагсан.

Сабир бу мәктубу Аббас Сәһиһтә дә көстәрди. 0, белә бир мәктубу көзләјирмиш кими севинчәк, доступна деди:

— Кет, гардашым! Орда, догрудан да, jaхшы һәкимләр вар.

1911-чи илин феврал аյында Сабир Тифлисә ѡоладушшду-О, «Молла Нәсрәддин» идарәсинә әлибош кетмәк истәмирди. һәлә Бакыда икән Иран ингилабынын мәғлубијәти шаири дүшүндүрүрдү. Бу мөвзуда бир нечә ше'r јазмаг истәјирди. Јаздыглары, нәдәнсә, бу дәфә ону разы салмырды. Гатарла кедәркән дә бу мәсәлә әтраfyында дүшүнүрдү.

Загондакы сәрнишинләр чохдан јатмышдылар. Сабирлә бир купедә олан уча бојлу, шыг қејимли көк адам исә јатмаға һазырлашырды. һәрәкәтиндән вә апардығы шејләрдән тачирә бәнзәјирди.

Кечәдән хејли кечмиш вагонда горхунч бир сәс ешидилди. Вар күчү илә бағыран бир адам: «Гојмајын, апардылар»—. дејә гапыја тәрәф јүйүрүрдү. Бу сәсә бүтүн сәрнишинләр аյылды. Сабир јанындакы јогун адамын јеринде олмадығыны. көрдүкдә галхды вә онун: «Евим јыхылды, өзүнү вагондан атды» — сөзләрини ешилди.

— Ким өзүнү атды? — дејә сорушан бир нәфәрә һәмин јогун адам чаваб верди:

— Огру, мәним евими јыхан огру, мәним чамаданымы апаран оғру!..

Бу сөзләри дејә-дејә ушаг кими аглајан бу уча вә оғун адам һамыдан эввәл Сабириң нәзәрини чәлб етди. О, чамаданы огурланан бу адамын, догрудан да, тачир олдуғуну өjrәнди. Дизләринә дөјәрәк аглајан вә агламағы илә чох күлүнч бир

көркәм алан тачир Сабирә чох тә'сир етди. О, дүшүндүйү мөвзунун ән чәтин јерини, јә'ни башланғычыны бу надисәдән сонра кәшф етди вә бу бејти јазды:

Ағладығча киши геіретсиз олур,
Нечә ки, ағлады Иран, олду...

Шайрин бу бејти илә мәшһүр олан ше'ри белә бир тәсадүфүн иәтичесинде јаранмышды. Сабир инди севинирди ки, «Молла Нәсрәддин»ин јанына әлибош кетми. О билирди ки, инди ондан даһа чох тәләб едәчәкләр.

Гатар Тифлисө јахынлаштыгча Сабирин гәлби даһа сүр'этлә дејүнүрдү. О, досту Җәлил Мәммәдгулуадәни көрәчек вә онун элләрини сыхачагды...

АХАН САМАВАР

Тифлисдә Сабириң һалы бир аз јаҳшылашмышды.

О, молланәсрәддинчиләр ичәрисиндә өзүнү јаҳшы һисс едириди. Журналың әмәкдашлары ону чох севир чох мәшгүл едириләр.

«Молла Нәсрәддин» идарәси сәмими бир јығынчаг јеринә чеврилмишди. Әмәкдашлардан бә'зиләри редаксија ишини о гәдәр севирдиләр ки, һәтта бүтүн күнләрини идарәдә кечирир, кечәләр дә бурада јатырдылар. Евинин идарәјә чох јаҳын олмасына баҳмајараг, Чәлил Мәммәдгулузадәнин өзү дә чох заман ѡлдашлардан айрылмаз, журнал чыхан вахтларда бүтүн кечәнвј онларла бирликдә кечирәрди. Хұласә, идарә јаҳшыча ишләмәк, фикир мүбадиләси апармаг вә сәһбәт етмәк јери иди.

Сабир бу сәмими достлар мүһитинә чох тез алышыды. О, Ч. Мәммәдгулузадәнин һәјат ѡлдашы һәмидә ханымын вә Чәлил Мәммәдгулузадәнин дөнә-дөнә хәниш етмәләринә баҳмајараг, онларын евиндә дејил. идарәдә галмага чан атырды. Сабириң бә'зәи бурада галмасыны бәһанә едән Чәлил Мәммәдгулузадә дә чох заман евә кетмирди.

Редаксијаның әмәкдашлары халғ шаириң һөрмәт етмәји өзләри үчүн шәрәфли бир иш һесаб едириләр. Ше'рләриндән таныдылары бу бөјүк сәнэткарын сәдәлијини, достпәрәстлијини, меһрибан симасыны көрдүкчә она гаршы олан мәһәббәтләри даһа да артырды.

«Молла Нәсрәддин» идарәси субајлар мәскәнинә чеврилмишди. һәр сәһәр јухудан дуран әмәкдашлар идарәдәки балача бир самаварын әтрафына топлашардылар. Онларын тез-тез гонаглары да олурду. Белә һалларда балача самавар мәчлис үзвләrinә кифајәт етмириди. Әмәкдашлар:

— Мирзә, бир тәзә, бөјүк самавар алмаг мүмкүн дејилми? — дедикдә, Мирзә Чәлил белә чаваб верәрди:

— Белә дә өтүшәрик. Молла Нәсрәддин кими олмаг лазымдыр. Экәр бизим һәр ишимиң јериндә, һәр әжримиз дүз олса, онда Молла Нәсрәддинә бәнзәмәрик ки...

Чај ичмәји севән Сабир, доғрудан да, Молла әминин бу самаварындан тәнкә көлмишди. Бир дәфә ширин чајдан соңра дишләмә ичмәк истәјән⁵⁶ Сабир идарә әмәкдашларындан Әзиз Шәрифә:

— Бала, бир чај төк, — дејә мұрачиәт етди. Фур-сәтдән истифадә едән Әзиз Шәриф самаварын дамчы-дамчысынан лүләјини көстәриб деди:

— Сабир әми, көзләйин, иншаллаһ сабаһ назыр олар.

Бу вахт құлумсәjәn Сабир, үзүнү Мирзә Чәлилә тутуб бу бејти сөјләди::

Молла, самаварындан дәрда, һәзар² дәрда,
Бир истәканы инди, бир истәканы фәрда³

Бу сөзләрә Сабирдән башга һамы құлушшы. Шайрин идарә гапсысындакы зәнкә вә айры-айры әмәкдашлара аид дә белә мисралары вардыр.

Мә'налы құлұш устасы, һәјат ашиги олан Сабирин севинчли күнләри чох сүрмәди. Хәстәлијинин шиддәтләнмәси ону чох пәришан етмишди. Редаксијаның әмәкдашлары нә едәчәкләрини билмирдиләр. һәмишә вахтындан әvvәl чата һазырланан вә һәр һәфтәдә бир дәфә чыхан журналын нөмрәләри белә ләнкидилерди.

⁵⁶ Һизырда Ломоносов адына Москва Дөвләт Университетинин профессору вә халғары әдәбијаты кафедрасының мүддирідір

* пәзар — мин. Форда — сабаһ.

һәтта охучулар да идарәдә нә исә бир һадисәнин баш вердијини дујурдулар.

Күнләр күнләри изләдикчә шаирин һалы даһа да хараблашырды.

КӘДӘРЛИ МӘКТУБЛАР

Сабир «Молла Нәсрәддин» идарәсindәn алдығы пулу евә көндәрәркән досту Аббас Сәһhәтә белә бир мәктуб да јазмышды: «Гардашым Сәһhәт! Муаличәдәn өтру Тифлисә кәлдикдәn сонра сәнә мәктуб јазмамышам. Чүники хәстәлијим имкан вермәмишdir. Мирзә Чәлил вә һәмиdә ханым чәнабларындан чох разыјам. Билмирсәn мәни нә гәdәr һөрмәt едирләr. Бу нечә мүddәtә тамам хәрчимә вә зәһметимә дәzmүшләr. Мәним мәһманханада вә ja хәстәханада галмагыма разы олмајыб өz евләриндә мәnzil вермишләr. Хүласә, билмирәm нә дил илә тәшәkkүr едим. Экәр әчәl имкан верәrsә һәмиdә ханымын вә Мирзә Чәлилин хәчаләтиндәn чыхарам, һәләлик дахили муаличә илә күn кечирирәm».

Аббас Сәһhәt Сабирин мәктубуну алмамышдан да онун агыр вәзијjәtдә олдугуну билирди. Кечикмиш мәктубун тарихинә баҳанда дүшүнмүшдү ки, көr Сабир нә һалдадыr ки, мәnә вә евинә вахтында мәктуб жаза билмир.

Сабир Мирзә Чәлилин она гаjгы бәсләдијини көрүр, онун мәсләhәтләrinә эмәl едирди. Достунун мәсләhәти илә хәстә шаир доктор Каспарјанын дәрманларыны ичир вә өзүнү бир гәdәr jахшы hiss едирди. Лакин бу вәзијjәt узун сүрмәdi. Шаирин башга бир һәкимин муаличәsinә мүрачиәt етмәси онун вәзијjәtinи ағырлашырды. Бу хүсуседа Сабир Аббас Сәһhәtә белә јазмышды: «Гардашым Сәһhәt мәктубун ятишди. Евдәn, ушаглардан никаранчылыгым јох олду. Галды ки, мәним әhvalым, кечмишдә сәnә мәктуб јаздыгым һалда, индикиндәn мин дәфә jахшыраг иди. Өзүм өz бәдбәхтлиjimә баис олдум.

Дөгрусуј Мирчэ Чәлил вә һәмидә ханым чәнабларының һәddән артыг илтифатларындан хәчаләт чәкдијимә көрә чалышдым ки, бәлкә бир аз тез сәһһәт тапым, даһа дә хәстәлијим шиддәт еләди».

Шайр хәстәлијинин шиддәт етмәсими изаһ етмәјә чалышарагъязырды: «Бурада бир нәффәр Кандәмироа адлы доктор вар, Иран консулуунун мәхсуси һәкимидир. Русијада вә Авропада да тәһсил етмишдир; османлы түркчеси илә данышыр. Кетдим онун јанына, мәни мүәјинә етди. Сорушду ки, кимин јанында мұаличә олунурсан, дедим доктор Каспарјанын. Деди: «Каспарјане ejи⁵⁷ бир доктордур, лакин бир гадар ихтијарлашмыш»².

Ондан әлач истәдим, мәнә бир һәб вә бир ичмә дәрманы јазды. Деди ки, бу һәbdән кечеләр јатан ваҳтда ики дәнә атарсан. О ичмә дәрманындан да ики saatdan бир хөрөк гашығы ичәрсән. Бир аз ваҳтда тамамән сағалыб көкәләрсән, вәтәниинә кедиб гәзетләрдә мәни тә'риф едәрсән.

Бу адамын јаздығы давалары Мирзә Чәлил чәнабларына мәсләһәт етмәмиш алдым (чүнки билирдим она мәсләһәт етсәјдим разы олмајачагды). һәким ики һәб демишдисә, мән кечә бир дәнә һәб атдым. Мәни елә вәзијәтә салды ки, даһа тагәтим галмамышдыр. Хәчаләтимдән әһвалаты Мирзә Чәлил чәнабларына демәјә утанарам. Јенә дә доктор Каспарјана мурачиәт етмишәмсә дә, лакин һәјатымдан бүтүнлүкә үмидими кәсмишәм. Ахыр нәфәсләрим олдуғуны дәрк едиб дә бу мәктубла сәнә әһвалимы хәбәр верирәм.

Бир гәдәр бабәт олар исәм Шамахыја гајыдачағам. Мәндән Маһмуд бәјә¹ салам ет».

Сабир мәктубунда гејд едирди ки, башга достлара мәктуб јазмаг истәјирәмсә дә, бачара билмирәм, чүнки,

⁵⁷ Е жи — јахшы.
Ихтијар — гоча.

әлим гәләм тутмур.

О, бу мәктубунун сонунда Аббас Сәһһәтә бу сөзләри дә жазыр: «Аиләми сизә тапшырырам. Өлүрсәм гәм етмәрәм, чүнки билирәм, сиз мәним эсәрләrimи чап етдиရәرسиниз».

Сабирин бу мәктубу илә әvvәлки мәкутубу арасында он ики күнлүк бир фасилә варды. Бу он ики күндө тамамилә дәжишилән шайр өз кәдәрли мәктубларыны Тифлисдәки достларындан, хүсусен Чәлил Мәммәдгулузадән кизлин жазырды. О, истәмири ки, бунуна онлара әзијәт версин. Лакин Сабирин налыны-һәр күн сорушан вә онун вәзијәтини изләjән достлар бундан хәбәрсиз дејилдиләр. Онлар аjdын көрүрдүләр ки, Сабир күндән-күнә кери кедир.

АЧЫЛМАЈАН «ПОРТМАНЕТ»

Һалы јаҳшылашмајан Сабир «Молла Нәсрәddин» әмәкдашларыны чох гәмкин етмишди. Чәлил Мәммәдгулузадә һәkimләрлә тәкликдә көрүшүр, онларын Үзүндә үмидсизлик нишанәләрини дујугда нә едәчојини билмириди.

Бир күн хәстәнин һалы чох гарышмышды. Тә'чи«ли чағырылан һәkim: «Евдә сахламаг горхулудур, тез хәстәханаја апармалысыныз»,—демишди.

һәмидә ханым хәстәнин компресини јеничә дәжишиб балкона чыхмышды. О, сәбиrsизликлә Мирзә Чәлил
‘Ма h м у д б ә j — О заманын көркәмли мұаллимәриидәндир.
лни јолуну көзләјирди. Бирдән онун ағыр аддымларла гәмли-гәмли кәлдијини көрүб:

— Нә олду, нә дедиләр? — дејә сорушду.

Мирзә Чәлил әһвалаты сөjlәrkәn Сабир јатмышды. Онун үзүндә хәстәлијин ағыр әlamәtlәri илк баһышда да һисс олуңурду. Елмин ачизлиji үзүндән эн јаҳшы достундан, XX әсрин бөյүк шаириндән, «Молла Нәсрәddин»ин әсас бир сүтунундан әбәди олараг айрылмаг

Чәлил Мәммәдгулузадәјә чох ағыр кәлирди. О, Сабирин өлүмүнә дәзә билмәјечини һәмидә ханымда дејирди. |

һәлә журнал!.. Сабирин ше'рләри олмаса, о марагла охуначагмы? Догма баласыны бәсләјән ата кими Мирзә Чәлил дә журналы јашатдыгча севинир вә беш јашынвг тамамлајыб алтынчы јаша гәдәм гојан «Молла Нәсрәддин»ин Сабирә борчлу олдугуну дәфәләрлә гејд едири.

һәмидә ханым ках Сабирин ше'рләрини, ках да онун саһибсиз галачаг айләсини дүшүнүрдү. О, әриндән: «Бәс Сабирин айләси, ушаглары нечә олачагдыр?» — дејә сорушмаг истәркән, Сабир өскүрәкләр ичәрисинде јухудан аյылды. һәмидә ханымын суалы чавабсыз галды. Онлар хәстәнин јанына кетдиләр. Сабир бу сәмими достларын һөрмәтингән утансырыш кими, дуруб отурмаг истәди; лакин бачармады. Мирзә Чәлил:

Сабир, — деди,

— кечән нөмрәдәки ше'рин ча- маатын чох хошуна кәлибdir. Билирсән адына нә гәдәр мәктуб жазыблар?!

Чәлил Мәммәдгулузадә алдығы јени бир мәктубу чиоидән чыхарараг она узатды. Мәктуб Балаханы әһләләриндән кәлмишди. Онлар Сабирин ше'рини тәбрик едир, һәр заман ону дүшүндүкләрини јазырды.

Сабир бир анылға фикрә кетди. Соңра үзүнү лил Мәммәдгулузадәјә тутуб:

— Көрүрсән, фәһләләр шефи нә гәдәр севирләр,— дејә Балахайыдакы күнләрини хатырлады.

Мајын сон күнләри иди. Јашыл палтарыны кејин-миш агачлар сәһәр нәсими әсдикчә һәзин-һәзин хы шылдајырды. Бу күн Сабир һамыдан тез дурмушшду. Пәнчәрә өнүндә дајанараг гаршыдакы даға бахырды, Тәбиэт назлы кәлин кими јухудан галхыр, гушлар өз јуваларындан јеничә чыхыр, гаршыдакы багчада бүл-

бүллэр өтүшүрдү. Сабир дәриндән бир аһ чәкәрәк:

— Көрәсән бу гуру ағачлары јашыллашдыран гүввәт нә
үчүн мәним бәдәними гурутмаға чалышыр? — дејә
дүшүнүрдү.

0, бу суалын чавабыны тапыбмыш кими әлини
гәләминә атды вә јазды:

Руһум, ej шаһбази-ұлвијәт¹, һиммәтим²
тәк фәзада пәрваз ет³!
Уч-уч, өвчи-сәмада⁴ пәрваз ет!
Тәңкинији-бәдәндә вар хиффәт⁵.... һара
кетсөн сәнинлә мән дә варам.
Бу бәләнде фәгәт әсириз, зар⁶,
Өлмәјимлә севинмәсин әғјар⁶,
Аләм олдугча мән дәхли дурагам!

Сабир бу күн хәстәханаја кедәчәјини билирди. О,
гәсдән шән көрүнмәjә чалышыр, зарафат едир, өз ши- рин
сөһбәтләри илә достларын көnlүнү ачырды ки,

¹Ша Ыб аз и - ұл ви j е т — учалыг гушу.

²И м м ә т — соj, геjрат.

³Р е т — уч.

Ө в чи-с ә м а — көjүнjүксәк гаты.

Х и ф ф ө т — дара?

⁶Р я р — дүшмән.

фикар вләјиб дәрд чәкмәсилләр. Лакин хәстәлијин
симасында бурахдығы кәдәрли изләри һеч кимдән киз-
ләдә билмирди.

Кәлиб күчәдә дајанан фајтонун сәси ешидилди. Сабир, Мирзә Җәлилиң үзүнә баҳды. һәмидә ханым Сабириң үзүндә бирдән-бирә әмәлә кәлән кәдәри сезди вә буна дәзә билмәјиб јан отага кечди. Онун хы-
сын-хысын ағладығыны анчаг Җәлил Мәммәдгулузадә һисс етди. Сабир дујмасын дејә Мирзә Җәлил сөзә
башлады:

— Гәм јемә Сабир! Биз орада да сәни тәк бура-
мајағағыг, — дејиб онун голуна кирди.

«Молла Нәсрәддин» журналынын, демәк олар ки,

бүтүн әмекдашлары бура топлашмышдылар. Сабириң мараглы сөһбәтләриң даһа чох ваҳт галсын — дејә онлар бир кәлмә белә данышмыр, һөрмәтли шаири динләмәк истәјирдиләр.

Сабир үзүнү онлара турааг:

— Сиз дә һәрдәнбир јанымың көлин, сөһбәтләримизи хәстәханада да давам етдиရәк, — дејә құлумсунду.

Бу сөзләр, достларың үзәриндән санки ағыр бир јұку көтүрмүш кими олду, онлар шаириң құлумсәмәсінә ejни шадлыгla чаваб вердиләр.

Сабир үчүнчү күн иди ки, хәстәханада жатырды. Бу күн профессор мұајинәнин нәтичесини дејәчәкди. Нәтичәни ешиитмәк үчүн шаириң достлары да кәлмишдиләр.

Профессор, Сабириң гыздырмасыны өлчүкдән соңра көзүндәкі ejнәji әлинә алды, һамының көзү профессорун солғун додагларында иди. Отагы дәрин бир сұкут бүрүмүшдү. Профессор сөзә башлады:

— Чәнаб шаир! Сиз ушаг дејилсиниз. Одур ки, ачыг данышмаг истәјирәм. Мұајинә заманы чијәриниздәкі илләт бүтүнлүкә бизә мә'лум олмады. Сизин хәстәлијинизин мұаличәсічәрраһијәмәлијаты, jә'ни операсија тәләб едир. Разы олсаныз сизи операсија едәрик. Бир шеј тапмасаг, тикиб башта әлач тапарыг. Бурада горхулу бир шеј јохдур.

Отагдакылар құлумсәjәn Сабириң үзүнә баҳырдылар. һамы онун дејәчәji сөзләри ешиитмәjә чан атырды. О, әvvәlчә Чәлил Мәммәдгулузадәjә баһыб құлумсунду вә соңра үзүнү профессора тутуб деди:

— Бағылајыныз, доктор әфәндиләр! Мәним гарным портманет дејил ки, истәдијиниз кими ачыб гапајасыныз. Бәлкә көсдиниз, соңра әмәлә кәлмәди?

Бу сөзләр һамының құлушунә сәбәб олду. һамыдан чох профессор құлду.

Операсија разы олмајан Сабири хәстәханадан

чыхартдылар. О, Мирзэ Чөлилә мұрачиэтлә деди:

— Мирзә, билирәм ки, мәним сағалмағыма үмид жохдур. Мәни јола сал, вәтәнә кедим. Өлсәм дә ушагларың жаңында, доғма евимдә өлүм.

«Молла Нәсрәддин» идарәсіндә кимсә ишә чыхмамышды. һамы кетмәjә назырлашан Сабирин жаңында иди. Сабир достлардан аյрылмаға тәләсмир' ди. Елә бил ки, она бир сәс: «— һара кедирсән, өлү мәми», — деjә ону нараhat едирди.

Хәстәлијин шиддәтлөнмәси шайри жазмагдан да гојмушду. һәмишә данышсан, күлән, зарафат едән бу бөйүк инсан бәлкә дә достлара әзијjәт вермәмәк үчүн инди бу гәдәр сакитди. Кәнардан бахан онун чәтиң бир мөвзу әтрафында дүшүндүjүнү зәнн едәрди. Лакин о белә фикирләрдән узаг иди. Ким билир, бәлкә өлүмүнү дүшүнүрдү.

Сабир өлүмдән дә горхмурду. О, хәстәлијинни артдығы заманлар өлүм әзабындан бетәр әзијjәтләр чәкирди. Белә һалларын бириндә өлмәjи арзулајан шайр һәjәчанланыб демиши:

Истәрәм өлмәjи мән, леjk гачыр мәндән әчәл,
Көр нә бәдбәхтәм, әчәлдән дә >кәрек наз чәкәм.

Сабирин сағалмағына үмид жохду. Буну һисс едән јолдашлары да шайрин арзусуну јеринә јетириб ону Шамахыја јола салмаг истәјирдиләр. Онлар Сабирин мадди вәзијәти барәдә дә дүшүнүрдүләр.

Бир күн Мирзэ Чөлил достлара деди:

— Сабири севәnlәр чохдур. Идарәjә кәлән мәктублар көстәрир ки, халг өз шайр оғлунун һәjаты илә арамсызы марагланып. О, кедән кими биз мәчмуәмиздз вәзијjәтинин ағырлығыны е'лан едәрик. Шайрин бәрк хәстә олдуғуну, охучуларымыза билдириб јардым истәрик. Өзүмүз дә элизиздән кәлени әсиркәмәрик,

Бу сөзләр достлары севиндирмиши. Онлар бу е'ланы көзләjирмиш кими пул да назырламышдылар. Лакин

азлығындан вә жа башга сәбәбләрә көрә Сабирә вермәјә чәсарәт етмир вә утанырдылар. Бу күн онун кетмәйндән истифадә едиб бә'зи шејләр алмыштылар

Тифлис вағзалы һәмишәкиндән даһа издиhamлы көрүнүрдү. Сабири јола салмага кәләнләр ичәрисинде «Молла Нәсрәддин» әмәкдашларындан башга, чохлу охучулар да варды. Бунлар тәкчә азәрбајчанлылар дејил, рус, күрчү, ермәни, јәһуди вә башга милләтләрин нұмајәндәләри дә шайри јола салмага көлмишди. Вағзалдакы полис нәфәрләри бу издиhamдан шубәләниб ахтарыш апармаг истәјирдиләр. Онларын бу фикирләринә Җәлил Мәммәдгулузадәни таныјан бир идарә гуллугчусу мане олду.

Бирдән көзләнилмәдән зәнк вурулду. Вағзалда-кылар бир-бирләrinә гарыштылар. Сабир үсуулucha јериндән галхды, үзүнү Мирзә Җәлилә тутарағ:

— Өмрүн зәнки дә белә көзләнилмәдән вурулур,— деди.

Бу дәфә кимсә күлмәди. Жалныз Сабир күлүм- сүнду.

Онун шејләрини јумшаг вагона гојмушдулар. Стансијаја вахтындан кеч кәлән гатар Сабири достларындан тез аյырды. һамы она әл едири.

Үзләр гәмкинди...

СОНКУНЛӘР

Шайр өз догма јурдуна — Шамахыја гајытмыштыса да, хәстәлик она көз ачмаға имкан вермириди. «Молла Нәсрәддин» идарәсинин хәстә шайрә јардым үчүн топламага башладығы пуллар һәләлик кәлиб чатмадығындан айләнин вәзијјети јенә дә чох ағыр иди.

Гызы Сәријә вә арвады Биллурнисә хәстәнин ja-нында отурмушдулар. Отагда ағыр бир сакитлик варды. Бирдән гапыны аchan дәллалын bogut сәси һуша кедән Сабири айылтды. О, дәллала: «Нә истәјирсән, даһа бир шеј галмајыб, чых кет» демәк истәјирди.

Евдэн апардығы бир китабы тахчаја туллајан дәллал:

— Буну алан олмады, Низаминин «Хәмсә»сини истәйирләр, — деди.

Бу сөзләр аз гала Сабирин хәстәлијини унутдурду. О, зәиф көркәминә ујгун кәлмәјән чәлд бир hәрәкәтле hәмишә башы үстүндә сахладығы «Хәмсә»јә бахды. Чохдан вәрәгләмәдији китабы тоз басмышды. Дәллал «Хәмсә»ни көтүрдүјүнү көрүб элини ирәли узатды. Сабир истәр-истәмәз «Хәмсә»ни она узадаркән, ачылан вәрәгдә вахты илә Сеид Әзим Ширвани тәрәфин- дән јазылмыш сөзләр көзүнә саташды: «Јадикари-устаданәм». Бу сөзләр она кәңчлик күnlәрини хатырлатды. Шайри узаг кечмишдән дәллалын күлә-кулә дедији сөзләр аյырды:

— Бу saat сатыб пулуңу кәтирәрәм.

Бу сөзләр Сабирә күллә јарасындан ағыр кәлди. о, отагдақылары тәэччүбләндирәчәк бир сүр әтлә јорган-дөшәкдән галхды вә «Хәмсә»ни дәллалын элин-дән алараг деди:

— Кет, о адамлара де ки, Сабир ач јашар, анчаг Низамисиз јашаја билмәз!

Бу сөзләрдән соңра дәллал бир даһа бу гапыја hәрләнмәди.

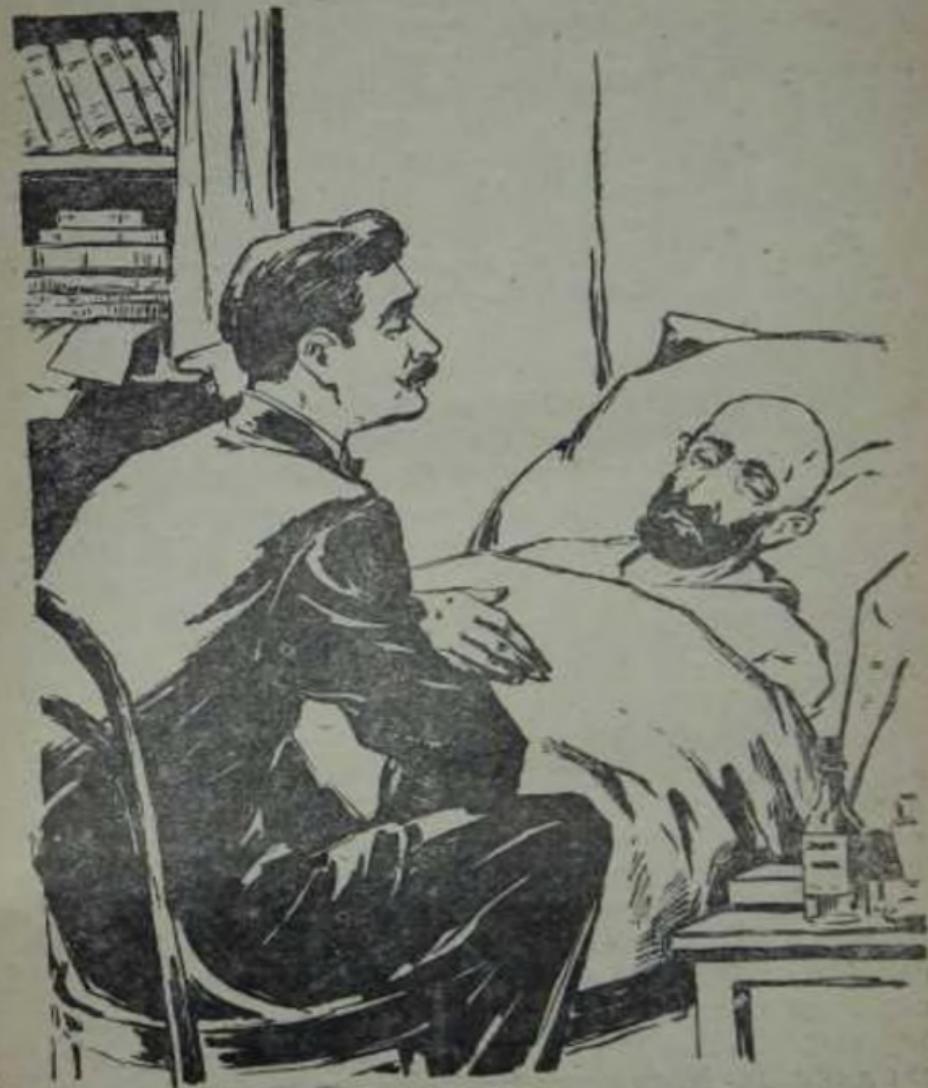
«Молла Нәсрәддин»ин нөвбәти нөмрәси охучулары hәjәчана салан белә бир хәбәрлә нәзәри чәлб едири:

«Охучуларымыза!

Кечән ваҳтларда Бақыда вә Тифлисдә чыхан мүсәлман гәзетләримиздә бә'зи көзәл ше'рләр чап олунарды. Охучуларымызын бир hиссәси бу ше'рләр сабибини танысырды, амма чохлары да танымазды. Лакин мисилиз олан шайримизин кәламы о гәдәр мәзмунлу вә мә'налы иди ки, охујан шәхс еләјә билмәзди ки, тәгdir етмәсин.

Бәс һаны о шайримиз?

Һөмин шаиримиз нечэ ајдыр ки, јорған-дөшөк ичинде хэстэдир. Мөһтэрэм охучуларымызын нэзэри- нэ бу мэтлэби јетирмэк истэёрик ки, эзиз өдийбимиз хэстэлиji илэ бэрабэр, нэйинки мүаличэ хэрчинэ, бэлкэ ади күндэлик хэрчинэ дэ мөһтачдыр. Лакин бу хүхүсусда нэ өзү, нэ онун дост вэ өграбасы гэм өтмиirlэр. Ондан өтгү ки, дүнжада эн сечилмиш вэ јаддан чыхмајан гэлэм саһиблэринин чохлары күндэлик ру-

зијे мөһтак олублар. Буна көрә белә әдибләrimiz нә гәдәр бизим үчүн гијмәтлидирсә, бир о гәдәр дә бизләрдән көмәк көзләмәјә ихтијарлары вардыр. Буну да дејә биләрик ки, бу нечә айын мүддәтиндә достларын көмәји илә мөһтәрәм шаиримизэ муаличә олунубдур.

Анчаг хәстәлиji шиддәтли олдуғундан, лазымынча сағалмајыбыр.

Бу сөзләри јазмагдан мәгсәдимиз бу мәтләби охучуларымыза вә ашналарымыза јетирмәкдир; кејфијјети билсингеләр вә биләндән соңра өз борчларыны јеринә јетирсингеләр.

Хәстә инди Шамахы шәһәриндәдир. Көмәк етмәк истәјән гардашлар «Молла Нәсрәддин» идарәсинә мурасиэт едә биләрләр. Бизим дә тәклифимиз бу олачаг ки, йыгылан пулу бурадан көндәрәрик Шамахы шәһәриндәки һачы Әбдүррәһим Сәмәдов чәнаблары- на ки, о да Мирзә Аббасгулу Сәһнәт васитәсилә хәстәмизә јетирсин».

Бу хәбәр охучулары сарсытмышды. Узаг-узаг јерләрдән Сабирә јардым пулу көндәрәнләрин сајы күндән-куң артырды. Бакы, Тифлис, Јереван, Төмур-ханшура, Чулфа, Кәнчә, Кијев, Нуха, Шамахы, Ләнкәран, Мәрв вә башга јерләрдән пул көндәрәнләрин ады журнал сәнифәләриндә язылырды. Сабирә пул көндәрәнләр ичәрисиндә рус, ермәни, күрчү, лезки, алман, јәнуди зәһметкешләри дә вар иди.

Шаир бу јардымлардан хәбәрсизди.

Бир күн Сабир көзүнү ачанда јанында Бүллүрниң илә Аббас Сәһнәти көрдү. Сәһнәт әлиндәки дәсмалы кизләтди вә көзләринин јашыны силәрәк ишарә илә ону чағыран шаирин јанында отурду. Сабир бир мүддинәди. Көзләрини јумду вә бир аз соңра ачараг зәйф бир сәслә деди:

— Гардашым Сәһһәт! Дејесән мән әсәрләримин китаб шәклиндә чапыны көрмәмиш өләчәјәм...

Бу сөзләр Бүллурниң ханымда чох тә'сир етди. о, эри^{ин} бу арзусуну әввәлләрдән билирди. Йохсуллугдан һеч бир заман шикајет етмәјән шаир, анчаг бу мәсәләни дүшүндүкдә јохсул олдуғуну е'тираф едирди. Сабириң сон арзусуну ешидән досту Сәһһәт она нә исә демәк истәди, лакин хәстәнин көзүнү јумдуғуга көрүб сусду. О, әтрафына баҳдыгда шаирин арвадыны да отагда көрмәди. Гапы архасындан онун һынчырылары ешидилерди. Сәһһәт ону сакит етмәк үчүн отагдан чыхдыгда Бүллурниң ханым көз јашларыны силә-силә һынчырылгар ичәрисинде она деди:

— Аббасгулу гардаш, о китабын хәрчи нечә едәр?

Аббас Сәһһәт гадынын бу суалына јалныз бир аһла чаваб верди. Бу заман дүйнечесиндән нишан үзүйүнү вә бир нечә башга хырда шејләрини чыхарыб Сәһ-һәтә көстәрән Бүллурниң:

— Бунлар о хәрчи өдәјәрми? — дејә сорушду. Аббас Сәһһәт Сабириң һәјат вә әзаблы күнләр ѡлдашы олан бу гадына баҳды вә кәдәрли бир сәслө:

— Йох, о, бизим гүввәмиздән кәнар хәрчдир. Бу хырым-хырда шејләр о хәрчин јарысынын јарысына да чатмаз, — деди.

Бүтүн үмидләри пуча чыхан Бүллурниң ханым бу дәфә даһа да бәркән аглады.

Күндән-күнә шаирин вәзијәти ағырлашырды. Ону көрмәжә кәләнләрин сајы-несабы јохду. Бакыдан, Тифлисдән, Шамахынын, ән узаг кәндләриндән кәләнләр дә варды. «Молла Нәсрәдин» журналы һәмишә ондан язырды.

Јаян исти күнләри иди. Сабир һәрдән көзүнү ачаркән пәнчәрәјә гојдуғу ики бағлы bogчаја баҳырды. Бу bogчаларда шаирин әлјазмалары вә мәтбуатда

чыхан пе'рлери сахланылырыды. О, кечмишлэрдэ һөрдөнбүр бу bogчалары ачар, яздыгларыны сөлигө илә јениндән дүзэр, бу мә'нэви сәрвәтиндән һәдсиз зөвгә аларды. Алчаг пәнчәрәдә лап илк бахышда нәзәрә чарпан бу bogчалар кәлиб-кедәнләри о гәдәр дә маргландырмазды.

Сабир пәнчәрәниң ачыг олдуғуну көрүб әли илә өртүлмәсінә ишарә стди. Бүлтурнисә ханым исти һавада бунун нә демәк олдуғуну анламадыса да, эринин хәнишини јеринә јетирди. О, анчаг сонралар баша душду ки, Сабир о bogчаларын горумасыны тапшырыр, итмәсіндән горхурду.

Сабирин хәстәләнмәси руһаниләри, буржуа нума- јәндәләрини, мүлкәдарла-ры севиндирмишиди. Шайрин тәнгид һәдәфләри олан Түркијә султаны Султан Әбдүлһәмидин, Иран шаһы

Мәһәммәдәлинин сарајла-рында да бу севинч дүјү-лурду. Ч. Мәммәдгулузадә Сабирин дүшмәнләриндә әмәлә кәлән бу севинчи милјонларла охучуја билдирмәк вә халгда

онлара гаршы нифрәт ојатмаг үчүн
журналда бир шәкил дәрч етмишди. Бу шәкилдә,
јорған-дөшәкдә јатан хәстә шаири молла, мүлкәдар вә чар
чиновникләринин әнатә етмәләри көстәрилирди.
Сабириң: «Зәһид өлмәкдән габаг мәгсүдуна чатмаг диләр»
ше'рини охујан бу адамлар, бир-бириңе баҳыб дејирдиләр:
«Белә динсиз сөзләри јаздығы үчүн аллаһын гәзәби тутуб ha!

«Молла Нәсрәддин»ин бу нөмрәси Сабириң душмәнләрини бир даһа халга танытдырмышды. һәтта бу күн вахты илә Сабириң ачдығы «Үмид мәктәбиндә» охујан бир нечә шакирд сөзү бир јерә гојуб молладан интигам алмаг истәмишдиләр. Онлар габагчадан кәлиб молланың дәшәји алтына фитил гојмушдулар. Дәшәји альышыб јанан молла чијниндәки эбаны атыб чөлә гачаркән ушаглардан кимсә «Молланы Сабириң .аһы тутуб ha!..» демишиди.

«Молла Нәсрәддин» журналында Сабириң тә'сири алтында јазан мүәллифләrin jени-jени шे'рләри, Сабирә бәнзәтмәләри онун јерини вермәсә дә, Ч. Мәммәдгулузадә тәрәфиндән бу әсәрләр тез-тез бурахылырды. Санки о, Сабириң душмәнләрине көстәрмәх истәјирди ки, бөյүк шаириң башладығы мүбәризә дајанмајачагдыр.

Доғрудан да, бу мүбәризә дајанмамышды. Җәлил Мәммәдгулузадә башда олмагла М. С. Ордумади, Абдулла Шаиг, Аббас Сәһиәт, Сулејман Сани, Ә. Йагвердиев, Әли Нәзми, Әлигулу Гәмкүсар, М. Ә. Мө'чүз кими јазычылар Сабириң идеялары илә јашајыр, мәтбуат аләминдә буржуа-мүлкәдар чәмијјәтинин јарамазлығына аид јени-јени бәдии әсәрләр јавырдылар.

Сабириң ше'рләри инди даһа чох әзбәрләнирди.

Бу ше рләрин кәләчәкдә төрәдәчәји горху руһаниләри јенә дүшүндурурду. Онлар нә јолла олур-олсун Сабириң әлјазмаларыны тәләф етмәк истәјирдиләр. һәтта бир күн арвад молласыны өјрәди Сабирив евинә, Бүллүрнисә ханым 'илә данышмага к'өндәрмишдиләр.

Сабириң һәјат јолдашы бу адамын нә үчүн кәлдијини илк баһышда анлаја билмириди. О, дүшүнүрдү: «Нечә олур ки, чамаатын кәлмәсини гадаған едән молла өзү бизә кәлиб?»

Арвад молласы чадрасыны ачдыгдан соңра јавашчадан Бүллүрнисәје демишиди:

— Билирсән ки, а Бүллүрнисә, Мирзә Әләкбәрин күнаһы чохдур. Бу күнаһлары үстүндә ону чәһәннәмдә дүнja

дурдугча жандырачаглар. Жаңышы будур ки, өлмәмиш күнаһларыны бојнұна алыб төвбә етсін. Сәк чалыш, о, чамаатын габағында вәсијәт еләсин ки, әсәрләrimi жандырын!

Молланың сөзләри битмәмиш Бұллурниң ханым тәләсик:

— О әсәрләри үрекләрдән чыхардыб жандырмаг олмаз! — демишиди.

ДАЖАНАН ҮРӘК

Аббас Сәххәтиң вурдуғу телеграм һәр жерә сәс салды: «Бу күн ијул ајынын 12-де бөйүк шаиримиң Сабириң үрәзи дајанды!»

Намыдан соң «Молла Нәсрәддин»и ағладан бу хәоәр журналын гара вәрәгләриндә бүтүн Шәрг халықарына, бүтүн дүнија жатдырылды. Һиндистандан Мисрә, Ирандан Әфганыстана, Түркијәдән Авропаја гәдәр бүтүн охучулар 1911-чи илин ијул ајында бу

сөзләри охудулар: «Мәңтәрәм охучуларымыза мә’лум олсун ки, бу ијул ајынын 12-чи күнүндә Шамахы шәһәриндә әзиз олан Сабир тәхәллүсү шаиримиз Мирзә Әләкбәр Таһирзадә әннаблары вәфат едиб әлимиздән кетди. «hop-hop» вә бундан савајы гејри имзаларла вә имзасыз ләzzәтли шे’рләри мәчмуәмиз- дә охумаға адәт едән охучуларымыз билирләр ки, бир белә вүчудун јох олмағы маариф достлары үчүн нә бөйүк дәрддир. Лакин истәкли јолдашымызын әграбасына башсағлығы веририк вә биз дә бунуңла тәсәлли таптырыг ки, өлүмүн габағында кәда да, сұltан да ачиздир».

Сабириң дәғи мәрасими халғ нұмајишинә бәнзәјирди. Бир овуч мұртәчеләрдән башта, демәк олар ки, һамы кәлмишиди. ھәлә узаг жерләрдән кәлән достлар!.. Балача ھәjетдә иjnә салмаға жер јох иди.

Чәназә орталығда икән Сабириң бөйүк гызы Сәрийәнин матәм сәсінә гарыштан бир фәрјады ешидилди:

— Аман, анаchan, апарыблар!..

Кимсә гарышыглыгдан истифадә едиб Сабирин гијмәтли әлјазмалары олан bogчаны огууламышды. Бу да Аббас Сәһhәт илә шайрин hәјат ѡлдашы Бүллурнисә ханыма бир дәрд олду. Онлар тез икинчи bogчаны кизләтиләр.

Халг чәназәни көтүрмәjә назырлапшырды. Өлү молласыны чағырмаг лазым иди. Анчаг молла шайрин чәназәси үстүнә кәлмәји гәти рәdd етди: «Мән динсиз, аллаhсыз олан бир адамын үстүнә кедә билмәрәм». Халг ону дарта-дарта, зорла кәтирди.

Бөйүк шайр өлдүкдән сонра да халгын үрәјиндә онун мәhәббәти азалмады. Шайрләр она ше'рләр јазыр, яни чыхан журнал вә гәзетләрдә ше'рләрн тәзәдән чап олуңурду. Халг өз дөгма оғлunu «Молла Нәсрәддин» васитәсилә жада салыр, мәчмуәдә ачылмыши ианә сәhiфәсини давам етдирирди. Бу дәфә Сабири севәnlәр онун ушагларына јардым көстәрирдиләр. Бу иш узун мүддәт давам етди. Бахын Шамахыдан узагда олан Гошту гәсәбәси чамааты 1912-чи илдә «Молла Нәсрәддин»ин 2-чи нөмрәсинә нә јазыр: «Фәхр едирик ки, маариф гәдри биләнләрин сәдасыjenә hәрдәнбир чамаатымызын ичәрисиндән гулағымы, за чатыб бизи хошhал еләмәкдәdir. Шамахыја чох да јавуг олмајан Гошту гәсәбәсинин мүсәлман гардашлары мәрнүум Сабири јаддан чыхартмајыблар... hәгигәтдә ону жада еалмамаг мүмкүн деjил. Бу аша-ғыда адлары јазылан Гошту әналиси шайри-мәрхүмүн ушагларына бир гәдәр пул көндәрибләр».

Бу мәктубу халг адындан ондан јухары адам имзалимышды. Белә јардымлар чох олурду. Руhаниләrin тәблигатына баҳмајараг, халг өз дөгма шайринин ушагларыны бәсләјиб бөjүдурду. Күnlәр кечдикчә Сабирин әсәrlәri үrәкләрдә өзүнә яни-яни күшәләр таптырды. Дөгма Бакынын гәлбиндә о заман бөjүк шайринә hәjkәl гоjмаг имканына малик олмајан халг, Сабирә өз үrәjindә jер верди, hәjkәlini jүkseлтди.

«Сабир өлдү» деjэнләrә hамыдан эввәл Аббас Сәһhәt

чаваб вермишди:

Јох, јох, өсла, сән өлмәдин, дирисән,
Ән бөјүк гәһрәмандарын бириң!
Гәләминде, дилинде, һалында,
Кеһнәләнмәз шириң мәгалында! Сұнқуләр
ачмајан жолу ачдың,
Гәләминдән чавашырат оаңдын.

Хошбәхт кәләчәк угрунда мүбәризә едән милжонларла
инсанлар Сабири дә өз сыраларында көрүрдү

‘М ғ а л — сөз, кәләм.
Ләр. Онлары алғышлајан Сабир исә санки јенә дејирди:
Өлмәјимлә севинмәсин әғјар,—
Аләм олдугча мән дәхи дурагам!

ӨЛМӘЗ СӘНӘТКАР

Мин иллик трихи олан ше’римизин дүнja әдәбијаты
хәзинәсини зәнкинләшdirән чох гијметли нұмунәләри
вардыр. Бунлары жараданлар халгымызын ифтихары сајылан
өлмәз сөз усталарыдырлар. Бу сәнәткарлар ичәрисинде Сабир
хүсуси жер тутур. О, бир тәрәфдән мөһкәм телләрлә классик
Азәрбајҹан ше’ри вә фолклору илә баглы олдуғу залда, дикәр
тәрәфдән өзүнә елә бир орижинал жарадычылыг жолу сеч-
мишdir ки, һеч кәс белә бир ѡлла кетмәмишdir.

Догрудур, ше’римизин тарихинде гүvvәтли сатирикләр,
һәтта ичтимай сатиранын жаҳшы нұмунәләрини жараданлар
вардыр. Лакин Сабир сатираны ингилаби мәзмунла даһа
јүксәкләрә галдыры, Азәрбајҹан ингилаби сатирасынын
баниси олду.

Шаир һәлә сағлығында өз ардынча шаирләр ордусу
апармыш, Шәргин, демәк олар ки, бүтүн өлкәләринде ону
тәглид едән, ондан өjrәнән сатирик шаирләр јетишмишdir. Сабири бүтүн Шәрг халгларына танытдыран вә севдирән
онун жарадычылығындакы хәлгилик, һуманизм вә бәшәри
идеялардыр.

Будур, Бағдадда икән китаб магазасында Сабирин «хопнамә»сінә раст көлән шаир Рәсүл Рза, она Ираг халғы вә орада жаражан дикәр халгларын бәсләди жәрмәти тәсвир едән ше'ринде дејир:

Биңдән жеңрет алды мәни,
Бу нәдир ширванлы Сабир!
Инанмадым көзүмә...
Ачдым «хопнамә»ни.
Бир севинч, бир гүрүр нисай Ганадында
галдышты мәни.
— Хош көрдүк, әзизим,
Меңтәшәм емрунүн вараглары Бу дәрдли
журда да кәлиб чыхыб,
Сәни бурада да охујурлар.
Бундан артыг өлүмсүзлүкмү олар!

Нә үчүн Сабир Шәрг халглары тәрәфиндән бу гәдәр севилир? Бунун сәбәбләриндән бири будур ки_т шаирин сатираваларының тохундуғу мәсәләләр кениш үмүмиләшdirмә характеристи дашияйыр. Мәсәлән: «Милләт нечә тараң олтур-олсун нә ишим вар» дејән милләт дүшмәнләринин үмүмиләшмиш сурәти јалның Азәрбајчана аид дејилдир. Ейни хүсусијәтләри Иран, Түркијә, Чин, Һиндистан вә башта өлкәләрдәки милләт дүшмәнләринде дә көрмәк мүмкүндүр.

Шаирин адының кениш жајылмасы бир дә әсәрләринин бејнәлмиләл хүсусијәти илә изаһ олуна биләр.

Сабирин Азәрбајчан әбијатындақы мөвгеji өлүмүндән соңра она итһаф олунан ше'р, мәгалә вә башта жазыларда айдын көрүнмәкдәдир. «Мән дә өз халгымы Сабир кими аյылдачагам» дејән вә Чәнуби Азәрбајчаның Сабири адланан Мирзәли Мә'чүз Шәбустәри бейүк халг шаирине һәср етди жи бир ше'ринде онун гәләминдәки гүдрәтә, әсәрләринин һәмишә жаражачағына ишарә едәрек демишdir:

Әчәл бағлајыб Сабирин көзләрин,
Гојуб жалғыз оғланларын, гызыларыны,
Дири сахлајан «хоп-хоп»ун сөзләрин,
Гәләмдир, гәләм, баракаллаң, гәләм!

Шаирин мұасирләри Абдулла Шаиг, Аббас Сәхнәт онун нағтында жаздығы ше'р вә мәгаләләринде

эдебијатымыз тарихинде јени сәнифөлөр ачан гүдретли бир сөнэткарын јарадычылыгы гаршысында үрек сөзлөрини дејир, хүсусен ингилаби хидмәтини јүксәк гијмәтләндирдириләр. А. Сәһиәтиң фикринчә Сабирин ше'рләри Иран ингилабына бир ордудан артыг хидмәт етмишdir.

Бир сырға јазылары илә әдәби ичтимаијәтимизә таныш олан Эбдуrrәһман Тоғиг јазмышдыр: «Сабир бизим о гәдәр бөјүк шаиримиздир ки, ондан соңра онун јеринә кәлән һәлә јохдур. Мәрһумун бөјүклүјү орасындастыр ки, о, ше'rimiz Үчүн башга бир јол, тәзә бир чыгыр ачды, устад олду».

Ә. һагвердиев Сабирин өлүмүнүн икинчи илдөнүмү мұнасибәтилә «Молла Нәсрәддин» дә чап етдириди бир мәгаләдә исә өз гәләм ѡлдашыны јада салараг һәjәchanla демишидир: «ғаны ѡлдаш, сәнин айдын дилин, ғаны сәнин о рәван, аһәнкдар, үрекләри јандырыб, чамааты күлдүрән эш'арын».

Сабир халгын дүшмәнләрини о гәдәр кәssин ифша етмишdir ки, онун гәләминдән чыхан одлу ше'рләр шаирин өлүмүндән соңракы илләрдә дә габагчыл адамларын әлиндә кәсәрли бир силаһ олубдур. 1917—1920-чи илләrin ән кәркин синфи мұбариә шәraitindә партия мәтбуаты Сабирин сатирапарыидан чох кениш өлчүдә истифадә етмиш, бу ше'рләrin ejnәn вә ja чүз'и дәjiшикликтә өз сәнифөләриндә јајмышдыр. Мәсәлән, Бакы әтрафы фәhlә, әскәр вә матрос шұрасынын «Әхбари» гәзети 1918-чи илдә Америка, Инкилтәрә, Алмания империалистләри, дашиаг, мусават, есер вә меншевик партияларынын халга зидд сијасәтини ифша етмәк үчүн шаирин әсәrlәrinә мурачиәт етмиши.

Бөјүк сәнэткара халгымыз бу гәдәр јүксәк һөрмәт оәсләдији һалда мусават парламанында башга бир hadisә баш вермишdi. Нөвбәти дәрс китаблары һаггында кедән сөһбәт белә бир нәтичә илә гуртартмышды ки, бәзи рус вә Азәрбајҹан шаирләринин әсәrlәrв дәрс китабларындан чыхарылсын. Дәрс китабларына салынmasы мәсләhәt көрүлмәjәn сәнэткарлардан бири дә Сабир иди. Әлбеттә,

ширин иллэр боју ифша етдији дүшмэнләрдән башга бир мұнасибәт көзләмәк олмазды...

...Азәрбајчанда Совет һакимијәти гурулдуғдан соңра бөйүк халг ширигин адыны әбәдиләштирмәк мәгсәдилә бир-биринин ардынча тәдбирләр көрүлмәjә башлады. Белә ки, Бакыда Сабирә hejkәl гојулду, «ғонһопнамә» женидән чап едилди¹, өлүмүнүн он иллиji тәнтәнә илә геjд олунду.

1921-чи илин пајызында республикамызын мәркәзи Бакы шәһеринде зәһмәткеш депутатлары Советинин гурултајы кедирди; Халғын нұмајәндәләри өз догма ширигини хатиресини әбәдиләштирмәк үчүн индики Сабир бағына кәлмиш вә ширин hejkәlinin бинөврәсисини гојмаг ишинде иштирак етмишдиләр. Аз соңра һәмин бағчада Сабирин hejkәli учалмышды.

Бу Азәрбајчан торпағында учалан бириңчи шаир hejkәli иди.

Бу hejkәlin тәшәббүскары олан Азәрбајчан Халг Комиссарлары Шурасының сәдри Нәriman Нәrimanov бир мүддәт соңра мәгаләләринин бириңде Сабир һаггында данышараг демишидир ки, о, иртича илләринде чәсарәтлә мұтләгijәti гамчылајан мұбариz пролетар шаири иди. Белә бир шаирә hejkәl гојмагда
халғымыз сәhb етмәмишдир.

Совет һакимијәтинин 40 иллик инкишаф јолларына нәзәр салдыгда биз Сабирлә әлагәдар олан чохлу әlamәтдар нағисәләре раст көлирик. Бу мүддәт әрзин-

МИигштабдан әvvәl ширин досту A. Сәhhәt вә мүэллим M. Maһmud Әjyорун қомәli илә «ғонһопнамә»нин 1912-чи илдә бириңчы вә 1914-ЧУ илдә иницичләнешри чыкмышдыр.

Дә «ғонһопнамә»дән парчалар рус, Украjна, күрчү ермәни, өзбек, түркмәn^вә бир чох башга дилләrә тәрчүмә едилмиш, ширин һаггында чохлу диссертасија- лар жазылмыш, елми-тәдгигат әсәrlәri чап олунмушдур.

Сабирин адыны әбәдиләштирмәk үчүн көрүлән ишләрин сајы күндән-күнә артыр. Биз адi һәjатымызда мұхтәлиf мұнасибәтләрлә әлагәдар олараг, халг ширигинин адыны тез-тез ешидир, санки нәhәnk гуручулуг ишләринде

онун даими иштиракынын шаңиди олуруг.

— Сабирабад рајону дөвләт планларыны вахтындан әvvәл јеринә јетирмишdir.

— Сабир күчесинде јени бир јашајыш єви тикилмишdir.

— Сабир колхозунун Мәдәнијәт євинде шаирләрлә колхозчуларын көрүшү олмушдур.

— Сабир бағчасы кенишләнмиш вә орада шаирин јени әзәметли-һәјкәли јүксәлмишdir.

— Сабирин һәјатвә јарадычылыгы нағтында јени диссертасија јазылмыш, әсәрләринин библиографик көстәричиси чапдан бурахылмышдыр.

— Пионерләр халг шаиринин әсәрләриндән декло-
масија демиш, бә'зиләрини сәһнәләшдириб ојнамышлар.

Сабир өлмәздир! Халг шаиримиз Сәмәд Вургунун «Сабириң шәрәфинә» дедији ашағыдақы сөзләр һамымызын үрек сөзүмүздүр:

Бәзәкли журдумуз чичәк-чичәkdir, һәр
Кечән өмрүмүз бир каләчәkdir.

Сәнин дә варлығын бир күнәш кими,
Әсрлөр бојунча сөнмеjәчәkdir.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИ ЖІӨР

Моллаханада.....	5
Сеїнд Әзім Ширванин мектебіндегі	9
Кәңчілік илдері. Шашын гәләм тәчруғөләри.....	17
Сәжән.....	25
Айыл башчысы.....	28
I абун тијаны дібіндән шикајеттіләр,.....	30
Жаһын достларын мә’ләхәти	34
Бейнәлмиләл	36
Лампа ишы ында „Молла Насреддин*.....	39
Денни ше’рләр	43
Ојанан Шәргин ингилабчы шашы	45
Әлүм горхусу..	50
Достлар ва душмәнләр	55
Одлу ше’рләр	62
„Башлады шишмәјә инди үзү гара чијәрим“	65
Айрылыг.....	66
Ахан сәмалаә	72
Кәдәрлі мәктублар	75
Ачылмајан „портманет“	77
Сон күнләр	83
Да аナン үрек	90
Әлмәз соңялтар	93

Редактору К. Талымбадәг

Бәдии редактору Й. Агафее

Техн. редактору Б. Авағејева

Корректору Ф. Гасымова

Чапа имзаланмыш 21 XII 1951-чи ил. Форматы

60X84 7, «-3, 125 - 5, 68 ч. в. Нәшр. в. 4, 3.

ФГ 11294. Тиражы 10000. Сифарыш 571.

Гимәти 16 гәп.

Ушагжончнашр. Бакы, Фиолетов күчәси, 3.

Азәрбајҹан ССР Мәданијәт Назирлијинин

26 Комиссар адына мәтбәәси, Бакы,

Әли Бајрамов күчәси, 3.

Гаджисиев Джасар Хандан Зеднал оглы
ЖИЗНЬ ПОЭТА

(На азербайджанском языке)

Азербайджанское

Издательство Детской и Юношеской Литературы

Баку 1961

03006677

98 44

УШАГКӨНЧНӘШР
1961